

A MAGYAR HADIFOGLYOK HAZATELEPÍTÉSE AZ I. VILÁGHÁBORÚ UTÁN

A magyarországi leszerelő táborok 1919–1923

Az első világháborús magyar hadifoglyok hazatelepítésére kialakított intézményrendszer utolsó, s mindmáig talán legismertebb láncszemét a leszerelő táborok alkották. E táborok, amelyekben 1919 márciusa és 1923 nyara közt több, mint százezer volt hadifogoly leszerelését intézték, egészségügyi zárként, 1919 őszétől pedig politikai szűrőtáborként is működtek. Ez utóbbi feladata tette ismertté, sőt nem egyszer rettegetté a hazatérők szemében ezeket az intézményeket, amelyeket a Szovjet–Oroszországban tevékenykedő kommunista agitátorok csak „szögesdrót mögött virágzó akasztófaerdőként” emlegettek hazatérni szándékozó fogolytársaik előtt.

Ez az internálótábor-szerű kép élt tovább a köztudatban a leszerelő táborokról, különösen az után, hogy a II. világháborút követően elsősorban olyan volt vöröskatonák és baloldali gondolkodású személyek visszaemlékezéseit jegyezték fel, akik fennakadtak a politikai szűrőn és leszerelő táborbeli élményeikre az elkülönítettség, a bezártság és a kihallgatások nyomták rá bélyegüket.

A leszerelő táboroknak ugyancsak a politikai szűrőtábor jellegére helyezte a súlyt Rácz István helytörténész, aki a legnagyobb tábor, a csóti leszerelő tábor történetét dolgozta fel.¹ Kétségtelen, hogy a leszerelő táborok feladatai közül az egyik legfontosabb a visszaállított tőkés társadalmi rendszerre veszélyes baloldali elemek kiszűrése volt. E táborokat azonban nem ezért, hanem a százezernyi hazatérő volt hadifogoly minél gyorsabb leszerelése és a polgári életbe való minél zavartalanabb visszabocsátása érdekében hozták létre még a Károlyi Mihály nevével fémjelzett polgári demokratikus időszakban. Ezt az alapvető funkciójukat a leszerelő táborok – a Magyarországon végbement politikai és társadalmi rendszerváltozások ellenére – 1923-ban történt végleges feloszlásukig *mindvégig ellátták*. A leszerelő táborok szerepének csak egyoldalú bemutatása mellett nem lenne teljes annak a humanitárius tevékenységnek ismertetése, amelyet a Magyar Népköztársaság, a Tanácsköztársaság, majd az azt követő ellenforradalmi kormányok a magyar hadifoglyok hazatelepítése érdekében egyaránt vállaltak.

A leszerelő táborok történetének, sokrétű működésének ismertetését az teszi aktuálissá, hogy a kézirat lezárásának évében, 1993-ban volt a csóti tábor feloszlásának 70. évfordulója.

1918 decemberében 1919 januárjában megindult az első világháborúban fogságba esett katonák hazatelepítése. A visszatérő magyar hadifoglyok

¹ *Rácz István*: Adatok a csóti hadifogolytábor történetéhez. Csót, 1973; *Rácz István*: Csót, Hajmáskér, Zalaegerszeg. Pápa, 1977; *Rácz István*: Tűzlelkek karanténban (adatok a csóti hadifogoly-, leszerelő- és politikai szűrőtábor, valamint a hazatért internacionalisták történetéhez 1919–1923.), kézirat, Hadtörténelmi Levéltár (a továbbiakban: HL), Visszaemlékezések és tanulmányok gyűjteménye (a továbbiakban: Tgy.) 2947.; *Rácz István*: Csót-tábor az emlékek tükrében 1915–1923. Csót–Pápa, 1990.

fogadásának és leszerelésének megszervezése az önállóvá vált Magyarország kormányára, elsősorban a Hadügyminisztériumra hárult.²

A Hadügyminisztérium 55. osztálya 1919. február 25-én utasítást adott ki hazatérő volt hadifoglyok magyarországi fogadásáról és leszereléséről. Az utasítás két különálló, de egymással szorosan együttműködő intézménycsoport felállítását rendelte el.

Az első csoportba tartoznak az északkeleti és a nyugati határon fekvő fontosabb határállomásokon létesítendő katonai fogadó bizottságok, amelyek feladata a határra érkező volt hadifoglyok fogadása, személyazonosságának igazolása és a fogadó intézmények másik csoportjába tartozó leszerelő táborokba való irányítása volt.

A leszerelő táborokra hárult az a feladat, hogy a hadifogságból hazatérő katonákat összegyűjtsék, és ne engedjék, hogy azok a nagyvárosokba tódulva, ott az október óta amúgy is fokozott izgalomban élő tömegeket az Oroszországból magukkal hozott „bolsevik” eszmék terjesztésével tovább izgassák. A leszerelő táborban ugyanakkor mód nyílt arra is, hogy a járványveszélyes helyekről érkező embereket, mielőtt az országban szétszóródnának, fertőtlenítsék és egészségügyileg felülvizsgálják, elejét véve ezzel egy országos méretű járványnak. A leszerelő tábornak volt továbbá a feladata minden, a leszereléssel kapcsolatos formaság elintézése, az elmaradt zsoldok és egyéb illetékek kifizetése úgy, hogy a volt hadifogoly illetékességi helyére hazatérve ott folytathassa civil életét, ahol bevonulásakor abbahagyta. Hiszen a bajtársaitól elszakadt, otthon a megszokott munkáját folytató ember nyilván kevesebbet politizál, mint azok, akik leszerelésük végett póttestüktől kiegészítő parancsnokságukhoz, egyik városból a másikba utazgatnak.

Mіндеzen feladatok végrehajtását a rendelet készítői így gondolták:

„Az ország határon elhelyezett »hazatérőket fogadó bizottságok« a visszatért hadifoglyokat a leszerelő táborba irányítják.

A táborba beérkező katona személyek legfeljebb csak 3 napig tarthatók ott vissza. Minden lehető el kell követni, hogy mielőbb elbocsáthatók legyenek. A hazatérőket a táborban fertőtleníteni kell és hiányos öltözetüket a szükséghez képest ki kell egészíteni.”

Mivel a leszerelő táborok létrehozásának egyik alapvető oka éppen a hazatérők egészségügyi ellenőrzése volt, ezzel a kérdéssel részletesen foglalkozott az utasítás. Bár a rendelet szerkesztői tisztában voltak a kérdés fontosságával, a konkrét egészségügyi intézkedések előtt kénytelenek voltak az alábbi „általános elvi szempontokat” kifejteni:

„A jelenlegi körülmények közt anyagi, mint személyi okokból egy, a higiénia követelményeinek teljesen megfelelő egészségügyi szervezet nem állítható fel. Elsősorban el kell tekinteni egy hosszabb (14–21 napos) általános vesztgázár elrendelésétől, mert ennek végrehajtásához sem megfelelő karhatalomra, sem megfelelő módon berendezett, lakályos táborra nem számíthatunk. A mai viszonyok mellett a hosszabb vesztgázár nemcsak a hazatérők morálját rontaná, de egészségügyileg is veszedelmes volna, amennyiben a táborokban való hosszabb

² Az első világháború utáni magyar hadifogly-hazaszállítás központi szerveinek ismertetését l. *Bonhardt Attila*: A magyar hadifoglyok hazaszállítása az első világháború után. *Hadtörténelmi Közlemények*, 1984. 3. sz. 475-494. o.

tartózkodás az esetleges fertőzések tovaterjedését, fertőzési góccok keletkezését eredményezné.”

Az egészségügyi intézkedéseket tehát, a közvetlen orvosi segélyre szoruló kórházi ápolása mellett, kénytelenek voltak arra korlátozni, „hogy a behurcolható járványokkal szemben azok a legfontosabb egészségügyi és közigazgatási intézkedések megtéssenek, amelyek a leszerelő táborban való rövid tartózkodás alatt foganatosíthatók.”

Melyek voltak tehát azok a fontosabb egészségügyi intézkedések, amelyeket a leszerelő táborok működési szabályzatának kidolgozásakor figyelembe vettek?

Mindenekelőtt az, hogy a táborban levő férőhelyek számát az ott működő fürdő- és fertőtlenítő berendezések teljesítőképességétől tették függővé. A rendelet szerint a leszerelő táborban legfeljebb kétszer annyi férőhelyt vehettek fel, mint amennyi a fürdő és fertőtlenítő napi átbocsátóképessége volt. A tapasztalatok azt mutatták, hogy a legkedvezőbb az volt, ha a táborban tartózkodók száma ötszöröse volt a naponta fertőtleníthetők számának. Így a beérkezetteknek nem kellett soká várniuk, a már fertőtlenítettek pedig a hátra lévő két nap alatt minden torlódás nélkül leszerelhettek.

A 3000/eln. 55. – 1919. számú miniszteri utasítás X. pontja a leszerelő táborokban végzendő egészségügyi intézkedésekről a következőképpen rendelkezett:

„Minden tábor egy fertőző és egy tiszta részre osztandó, s a kettő egymástól szigorúan elválasztandó. Fürdés előtt a fertőző részben helyezük el az újonnan érkezett szállítmányt, a fürdő és a fertőtlenítés után pedig a tiszta részben. A műszaki közegeknek gondoskodni kell róla, hogy a már egyszer fertőtlenített katonák semmiféle okból vagy céllal ne kényszerüljenek a fertőző részbe belépni. Ezért gondoskodni kell külön konyháról és külön latrináról úgy a fertőző, mint a tiszta részben, valamint kisebb irodáról a fertőző részben (az érkezők számba vételére, a fürdés és deszinficiálás sorrendjének megállapítására stb.) és egy központi irodáról a tiszta részben. A fertőző rész felvevőképességét úgy kell megállapítani, hogy abban legfeljebb egy éjszakát töltsenek az érkezők. Tehát, ha a fürdő napi teljesítménye 500 fő, akkor a fertőző rész felvevőképessége 1000 ember lehet. A tiszta részben viszont, mivel a leszerelési okmányok kiállítása, s a szállítmányok összeállítása több napot vehet igénybe a férőhelyek számának a napi fertőtlenítés mennyiségének 3–4 szeresének kell lenni. Három napnál tovább a hazatérő a leszerelési táborban nem tartható. Ebből maximálisan egy napot a fertőző és két napot a tiszta részben tölthet. Ha tehát a tábor fürdője napi 500 emberre van berendezve a tábor 2500 embert fogadhat be; 1000 embert a fertőző és 1500 ember a tiszta részben, a naponta felvehető növedék maximális száma 1000 ember. Ezek a számítások úgy a mérnöki, mint a szállítás vezetőségi közegek részéről figyelembe veendő, s a tábor üzeme erre alapítandó, ha el akarjuk kerülni a szállítmányok torlódását, s ennek következtében a hiányos deszinfekciót, vagy az ott tartózkodás célszerűtlen elhúzódását.”

Egészségügyi kérdésekben a leszerelő tábor orvosfőnöke volt a felelős, aki mellé egészségügyi személyzetként minden 1000 ember után egy altisztet és két katonát osztottak be. Ugyancsak az ő parancsnoksága alá tartozott a fürdő és a fertőtlenítő személyzete az oda beosztott borbélyokkal együtt. Az orvosfőnök kötelessége volt, hogy még a fertőző részben, de már a fürdés után orvosi vizsgálatot tartson, és a

„kiütéses eseteket” a többiektől rögtön elválassza. A tiszta részben viszont rendes gyengélkedő szoba felállítását rendelték el, ahol az orvos naponta „gyengélkedő vizsgát” tartott. A vizsgálaton járványgyanúsnak ítélt embereket – ezek közé tartozott minden lázas beteg – haladéktalanul a tábor mellett működő járványkórházba kellett szállítani.

A kiadott rendelet a tábor orvosának alárendeltségéről így intézkedett:

„A tábor szolgálattevő orvosa orvosi ügyekben a járványkórház parancsnokának, ez a katonai kerület hygienikusának van alárendelve. A napi létszámról, a betegek számáról (a járványos betegségekről külön-külön) a tábor orvosa naponta jelentést ad a táborparancsnoknak és a járványkórház vezetőjének. Ez utóbbi kiegészítve a jelentést a kórház szabad férőhelyeinek és a bakteriológiailag pontosan megállapított növedék betegek számával tovább adja a kerületi hygienikusnak, ki hetenként összefoglaló jelentést küld a Hadügyminisztérium 55. eu. osztályának.”

Külön utasítást tartalmazott a rendelet arra az esetre, ha a táborban fertőző betegség lépne fel. Eszerint: „az orvos az egész lakosztályegységet (épület, barakk, emelet), ahol a beteg tartózkodott szigorú vesztegzár alá helyezi (kiütés, tifusz 21, vérhas esetén 14 nap, koleránál és feketehimlőnél az oltás után számított 5 nap) ... A szigorú vesztegzár céljára egy jól elkülöníthető és ... nagyobb befogadóképességű helységet (150–200 emberre berendezett barakkot) kell készen tartani. Ugyanabban a helységben, ahol a megbetegedés történt nem szabad a vesztegzárat végrehajtani. A bent lakók újabb fürdő és fertőtlenítés után az elkülönített barakkba helyezendők, a fertőzött helység azonnal deszinficiálandó.

Az elkülönített barakkot külön konyhával kell ellátni. ... A barakk körül, lehetőleg nagyobb távolságra (oly módon, hogy a vesztegzár alatt levőket a friss levegőn való tartózkodásban ne akadályozza) drótsövényt kell vonni, s a bejárat elé állandó őrséget kell kirendelni. Amennyiben a táborban a járványos esetek feltűnően felhalmozódnak az egész tábor vesztegzár alá kell venni.”

A hosszú fogság és a hazautazás alatt a hadifoglyok ruházata igencsak elrongyolódott. Szükségessé vált azok kicserélése. Erre a fürdés után került volna sor, de mint ahogy a 3000/el. 55. számú rendelet megjegyezte. „Tekintve a végtelenül csekély ruházati készleteket a hadifogságból visszatérőket kifogástalan ruházattal nem tudjuk ellátni. A felruházási akció csak arra szorítkozhat, hogy a visszatérőket egyes ruhadarabokkal kiegészíthessük, esetleg rossz ruhájukat a leszerelési állomáson kijavíttassuk.” A fentiek értelmében a Hadügyminisztérium elrendelte, hogy minden leszerelő tábor saját hatáskörében ruhajavító- és mosó üzemeket állítson fel, amelyek feladata a hazatérők ruháinak javítása, illetve az egyes visszatérők által csereként otthagyt ruhadarabok ismét használható állapotba hozása volt. A ruhajavító- és mosó üzemek személyzetét a táborparancsnokság fogadta fel a környéken szokásos munkabérért, míg a szükséges ruhadarabokról és javítóanyagokról a Hadügyminisztérium gondoskodott.

A fürdés és a fertőtlenítés után a tábor „tiszta részében” került sor az úgynevezett „bemutatásra, azaz a hazatérő személyazonosságának végleges megállapítására. Az igazolás a határ menti fogadó állomás által adott igazoló-lap és a hazatérő bemondása alapján történt. A bemutatásról így intézkedett a rendelet: „Megállapítandó, hogy a hazatérő magyar honos-e? Mindenki – tekintet nélkül a honosságára – bemutatandó, leszerelni azonban csak a magyar állampolgárokat (a

fiumei illetőségűeket is beleértve) szabad. A horvát–szlavón illetőségűeket leszerelni nem szabad, részükre semmilyen illetmény nem folyósítható.

Minden hazatért tegye le az új köztársasági esküt, ennek megtörténtét a hazatérőnek átadott bemutató-lapon elő kell jegyezni.”

A hazatért hadifoglyok részére kiadott bemutató-lap, amely egyszersmind leszerelési igazolványként is szolgált a következő rovatokat tartalmazta:

1. Bemutató napja; 2. Név és rendfokozat; 3. Állománytest, melyhez bevonult; 4. Mely kötelékében esett fogságba; 5. Születési év és hely; 6. Sorozási évfolyam; 7. Illetőségi hely (járás, megye, ország); 8. Volt-e sebesülve?; 9. Mely fogságból tért haza?; Használható ruhában érkezett-e, a ruházata kiegészítésre ellátott-e?; 10. Hiányos ruhában érkezett-e, ellátott-e a következő cikkekkel; 12. Leszerelési illetékében átvett; 13. Előleget felvett illetményutólagainak terhére; 14. Három napi zsoldot, 12 koronát felvett; 15. Mikor esett fogságba?; 16. A táborba mikor érkezett?; 17. A táborból távozott; 18. Megjegyzés

A bemutató-lapot, amelyet a bemutató-tiszt aláírásával és a tábor körbélyegzőjével hitelesített, négy példányban állítottak ki. Ebből egy példányt kapott a hazatérő pöttest-parancsnoksága – itt fizették ki a hadifogság tartamára járó illetményeket –, egy-egy példány járt az illetékes kiegészítő parancsnokságnak és községi előjáráságnak a katonai, illetve a polgári nyilvántartás végett; a megmaradt utolsó bemutató-lap pedig magát a hazatérőt illette. A határon a fogadó bizottságnál kapott igazoló-lapot a bemutatáskor megsemmisítették.

Mint látható a bemutató-lapon a hazatérő személyi adatain kívül pontosan feltüntették a leszerelő táborban számára kiutalt ruházati segély cikkeit és a leszereléskor felvett különböző illetmények összegét is.

A leszereléssel kapcsolatban a miniszteri utasítás kimondta, hogy a leszerelést a területileg illetékes katonai kerületi parancsnokság által a leszerelő táborban felállított leszerelő különítmény hajtja végre, és egyúttal ott fizeti ki a tábori gazdasági hivatala a leszerelési illetékeket is.

A rendelet szerint minden legénységi állományú leszerelő 360 korona leszerelési díjat kapott. Ehhez járult az a napi 4 korona, amelyet a táborban való tartózkodás idejére folyósítottak. Ezen kívül a hazatérők fogságuk idejére esedékes, elmaradt járandóságuk terhére előleget is vehettek fel a leszerelő tábor pénztárában. Az elmaradt illetmények kifizetése a pöttestek feladata volt. Ilyen, az úgynevezett „illetményutólagok” terhére járó előleget tiszték, tisztjelöltek és altiszték is vehettek fel a leszerelő táborban, míg a leszerelés hónapjára járó illetményüket pöttestüknél kapták meg. A leszerelő havidíjasok leszerelési járandóságainak folyósításáról ugyancsak a pöttestük intézkedett.

A 3000/el.n. 55. – 1919. számú rendelet előírta, hogy a leszerelő táborok kötelesek a táborban megfordult hazatérőkről nyilvántartókönyvet vezetni. A nyilvántartókönyvben az alábbi rovatok szerepeltek: 1. Folyószám; 2. Bemutató napja; 3. Rendfokozat; 4. Név; 5. Csapattest; 6. Születési év; 7. Illetőségi hely; 8. Milyen fogságból tért haza; 9. Mikor érkezett a táborba; 10. Mikor hagyta el a tábor; 11. Mikor tette le a köztársasági esküt.

A bemutató-lap kiállításán és a nyilvántartókönyv rovatainak kitöltésén kívül a hazatérőkkel kapcsolatban más adminisztrációs munkát nem végeztek a leszerelő táborban, mert mint ahogy az utasítás hangsúlyozta: „Mindenféle hosszadalmas,

időrabló jegyzőkönyvelést mellőzni kell. A hosszas hadifogságból hazatérőket nem lehet bürokratikus elfogadott irodai munkálatok miatt visszatartani.”

Fontosnak tartották a rendelet szerkesztői, hogy „a leszerelő tábor ne tegyen a visszatérőre egy fegyelmező vesztegzár tábor benyomását. Ellenkezőleg minden egyes egyénnek át kell éreznie, hogy saját jól felfogott érdeke, ha ügyes-bajos dolgait a táborban intézi el. Később ez csak sok céltalan utánjárással intézhető el.”

Ennek szellemében íródott a rendelet azon része is, amely leszögezte, hogy „a táborban semmiféle olyan szervezetet létesíteni nem szabad, amely hírszerzéssel, kémkedéssel (foglalkozik – B. A.), vagy egyes személyek politikai hitvallását volna hivatva kutatni.” A tábor területén csendőr kirendeltségeket sem volt szabad elhelyezni.

A minisztérium utasította a leszerelő táborok parancsnokságát, hogy „a beérkezett szállítmányokat addig is, amíg a táborban tartózkodnak, és ha már fertőtlenítenek, szórakoztató előadásokkal, mozgóképek bemutatásával kell három napra itt lekötve tartani.”

A rendelet külön előírta, hogy a hazatért hadifoglyokat ott tartózkodásuk idején – a takarításon kívül – tábori munkára csak a legszükségesebb mértékben szabad felhasználni.

Az utasítás gondoskodott arról is, hogy a hazatérők a hosszú távollét után hírt adhassanak magukról szeretteiknek. Lehetővé tették, hogy a visszatért hadifoglyok térítésmentesen hetente kétszer egy-egy tábori lapot küldhessenek hozzátartozóiknak. A levelezőlapon a bélyeget a postával kötött megállapodás értelmében a leszerelő tábor bélyegzője helyettesítette. A rendelet leszögezte, hogy „a levelezést semmiféle ellenőrzés alá venni nem szabad.”

Az emberséges bánásmód és a szórakoztatás mellett az élelmezés mennyisége és minősége is fontos dolog volt a hazatérők hangulatát befolyásoló tényezők közt. Tudták ezt a minisztériumban is, ezért elrendelték, hogy „a leszerelő táborokban a hadifogságból visszatérők a tényleges szolgálatot teljesítő katonasághoz hasonló közétkeztetés szerinti élelmezésben részesítendőek, vagyis nevezettek után a területileg illetékes kerületi parancsnokság által megállapított közétkeztési pénz számítandó fel.”

A cukrot, lisztet a legközelebbi katonai élelmiszerraktárokból szerezték be. Húshoz, zöldség- és főzelékfélékhez kézi bevásárlás útján, esetleg a saját gazdaságban termelt áruból juthatott a leszerelő tábor.

Az élelem és egyéb szükségleti cikkek beszerzéséhez szükséges összegeket a kerületi parancsnokság hadbiztossága utalta ki a tábor gazdasági hivatalának utólagos elszámolásra. A gazdasági hivatal személyzetét, akár a tábor többi beosztottját, a kerületi parancsnokság rendelte ki.

A leszerelő táborban leszereltek hazajuttatásáról is gondoskodott a rendelet. A táborban kapott leszerelési igazolvány hátoldalán levő záradék biztosította a leszerelt hazatérő számára, hogy a leszerelő táborból illetőségi helyére ingyen utazhasson. A leszerelési igazolvány arra is feljogosította, hogy egy útjába eső vasúti katonai étkező állomáson egyszeri étkezést térítés nélkül igénybe vegyen.

A Hadügyminisztérium 1919. február 25-én kiadott 3000/el. 55. – 1919. számú rendelete értelmében az Oroszországból hazatérők számára Sátoraljaújhelyen és

Debrecenben, a nyugat felől érkezőknek pedig Zalaegerszegen, Csóton és Királyhidán kívántak egy-egy leszerelő tábort felállítani.³

Sajnos a leszerelő táborok iratanyaga vagy egyáltalán nem, vagy csak nagyon töredékesen maradt meg. Így működésükre vonatkozó adatokhoz jóformán csak más szervek dokumentumaiból – közvetett úton, vagy a még meglévő irattöredékeik, hiányos segédkönyveik alapján juthatunk.

A debreceni leszerelő tábor működéséről semmilyen adatunk nincs. Nem tudjuk felállították-e egyáltalán, s ha igen, mikor, milyen forgalmat bonyolított le? Egyetlen hírünk arról, hogy Debrecen környékén egy hazatérőkkel foglalkozó tábor működött, a Honvédelmi Minisztérium 1920 nyarán kelt 8087/36.B. – 1920. számú utasításból származik. Ez elrendelte, hogy a határ menti fogadó bizottságok az összes olyan hazatérőket, akik a Tanácsköztársaság vöröskatonáiként estek fogságba, „a Belügyminisztérium vezetése alatt álló debreceni fogolytáborba” irányítsák.⁴ Tehát 1920-ban Debrecenben azon a helyen, ahol az 1919-ben kiadott rendelet szerint leszerelő tábor állott volna, internáló tábor működött.

Valamivel többet tudunk a Sátoraljaújhelyen felállított leszerelő táborról, amelynek feladata a körösmezei, volóci, legényei és csapi fogadó bizottságoktól érkező hazatérők leszerelése volt. A leszerelő tábor nyilvántartókönyvét a benne lévő bejegyzés szerint 1919. április 15-én vették használatba, azaz nem sokkal az előtt kezdhetette meg működését maga a tábor.

Az első hazatérők a nyilvántartókönyv adatai szerint 1919. április 26-án érkeztek a sátoraljaújhelyi leszerelő táborba.⁵ 1919. május 8-ig 263-an szereltek le Sátoraljaújhelyen.⁶ Ezután már nem érkezhettek rendes hadifogollyszállítmányok az északkeleti határokon lévő fogadó bizottságok felől, mert 1919 májusában a csehszlovák csapatok bevonultak a Kárpátaljára, és elzárták azokat a még működő vasútvonalakat, amelyekken a magyar hadifogollyszállítmányok Galicia felől Magyarországra tartottak.⁷ Annak ellenére, hogy a csehszlovák csapatok a határt a hazatérő forgalom elől lezárták, és a határállomásokon tevékenykedő fogadó bizottságokat feloszlatták, a sátoraljaújhelyi leszerelő tábor – nyilvántartókönyve tanúsága szerint – 1919. augusztus 1-ig folytatta munkáját. Jellemző a Kelet-Galicia felől jövő hadifogolyforgalom csökkenésére, hogy 1919. május 8. és augusztus 1. között mindössze öt hazatérő érkezett a sátoraljaújhelyi leszerelő táborba.⁸

Bár a leszerelő tábor feloszlásáról nem maradt fenn dokumentum, valószínű, hogy augusztus 1. után megszüntették, mert forgalma határ lezárása miatt nem volt, és mert a Tanácsköztársaság leverése után az ország ideiglenesen megszállt területén feküdt.

³ Hadügyminisztérium (a továbbiakban: Hüm.) 3000/el.n. 55. – 1919. megjelent *Rendeleti Közöny* (a továbbiakban: RK) 15/1919. sz.

⁴ HL Magyar hadifoglyok a két világháborúban gyűjtemény (a továbbiakban: Hdf. gy.) a királyhídi fogadó állomás iratai (a továbbiakban: Királyhida) 660/1920.; a szentgotthárdi fogadó állomás iratai (a továbbiakban: Szentgotthárd) 403/1920.

⁵ HL Hdf. gy. a sátoraljaújhelyi leszerelő tábor nyilvántartókönyve. Az első bejegyzésként Faluska József volt 65. gy. e.-beli közvitéz szerepel, aki 1919. április 26-án érkezett Sátoraljaújhelyre egy szállítmány tagjaként.

⁶ Uo. A 263. leszerelő Török Albert 22. gy. e.-beli százados volt.

⁷ HL Hdf. gy. a Varsói Hazatérés Vezetője (a továbbiakban: VHV) 23. számú hetijelentés

⁸ A sátoraljaújhelyi leszerelő tábor nyilvántartókönyvébe az utolsó bejegyzés 1919. augusztus 1-jén került, amikor a táborban elhunyt Sántha János hazatérő özvegyének átadták férje okmányait és a néki járó leszerelési illetményt.

Másként alakult a helyzete a nyugat felől hazatérők leszerelésére szánt csóti és zalaegerszegi táboroknak. A Hadügyminisztérium 3000/el. 55. – 1919. számú utasításában a Dunántúl harmadik leszerelő táboraként megjelölt királyhidai tábor felállítására nem került sor, mert a volt királyhidai hadifogolytábort, amelyben a leszerelő tábor elhelyezését tervezték, még annak üzembe helyezése előtt átadták a MÁV-nak.⁹

A másik két leszerelő állomást is volt világháborús hadifogolytáborokban rendezték be. A csóti leszerelő tábor – megmaradt nyilvántartó könyve szerint – 1919. március 17-én fogadta az első hazatérőt.¹⁰ Egy jelentés szerint ekkor már a zalaegerszegi tábor is üzemképes volt.¹¹

A két tábor, állandó kapcsolatot tartva a királyhidai fogadó bizottsággal, folyamatosan jelentette szabad férőhelyei számát. A fogadó bizottság pedig ezeknek az adatoknak a birtokában irányította hol Csótra, hol Zalaegerszegre a Királyhidára érkező hadifogolyszállítmányokat és egyénileg hazatérőket, attól függően, hol volt megfelelő számú szabad férőhely.

Bár a nyugati államokból a hadifoglyok rendszeres hazaszállítása még nem indult meg, 1919 májusától a két dunántúli tábor feladatai megszorodtak. A keleti határok lezárása miatt ugyanis az Oroszországból érkező volt hadifoglyok kénytelenek voltak kerülő úton, Lengyelországon és Csehszlovákián át Ausztria felől átlépni a magyar határt.

A csóti leszerelő táborban 1919. május 17. és augusztus 1. közt 1810 hazatérő fordult meg.¹²

Különösen megnőtt a két leszerelő tábor jelentősége, amikor 1919 szeptember végén megindult az olaszországi magyar hadifoglyok tömeges hazaszállítása. 1919 őszén zömében az olasz fogságból hazatérők részére újonnan felállított szentgotthárdi fogadó bizottság felől gördültek a volt hadifoglyokkal zsúfolt szerelvények a csóti és a zalaegerszegi leszerelő tábor felé.

A csóti nyilvántartókönyv adatai szerint 1919. november 18-ig már 61 000 hazatérőt szereltek le Csóton. Ez a szám december 25-re 78 178-ra¹³ emelkedett. Sajnos a zalaegerszegi leszerelő táborról hasonló adatok nem maradtak fenn.

A Hadügyminisztérium 17 300/el. 55. b. – 1919. szám alatt 1919. október 16-án a hadifogságból hazatértek fogadásáról és leszereléséről kiadott új utasítása némileg módosította a leszerelő táborok munkáját felállításuk óta szabályozó rendeletet.¹⁴

Az új miniszteri határozat előírása szerint a hazatérőket szintén három napon belül kellett a táborból fertőtlenítés és leszerelés után elbocsátani. Ugyanúgy intézkedett a rendelet a volt hadifoglyok ételmezéséről, egészségügyi felügyeletéről, ruhasegéllyel való ellátásáról és szórakoztatásáról, mint az előző. S bár ez is hangsúlyozta, hogy a leszerelő tábor ne tegye a hazatérőkre egy

⁹ Hüm. 112.049/55. – 1919.; megjelent: RK 28/1919. sz.

¹⁰ A csóti nyilvántartókönyv adatai szerint Kukányi János katona volt az első hazatérő, aki Oroszországból a csóti leszerelő táborba érkezett. A bejegyzés 1919. március 17-én kelt. HL Hdf. gy. a csóti leszerelő tábor nyilvántartókönyvei.

¹¹ HL A Tanácsköztársaság iratai, Királyhida 103/T/ – 1919.

¹² HL Hdf. gy. a csóti leszerelő tábor nyilvántartókönyvei.

¹³ Helyzetjelentések a csóti leszerelő tábor forgalmáról. HL HM 5/a. osztály, helyzetjelentések 1919. november 12. és december 29. közt.

¹⁴ Hüm 17.300/el. 55. b. – 1919.; megjelent: RK 66/1919. sz.

fegyelmező tábor benyomását, mégis hiányzott belőle két bekezdés, amelyek hiánya jelentősen módosította a leszerelő táborok addigi szerepét.

Arról a két mondatról van szó, amelyek megtiltották a visszatérők politikai és világnézete után nyomozó szervek és csendőr kirendeltségek felállítását a leszerelő táborokban. Ez azt jelentette, hogy a táborokban nyomozók jelentek meg, azzal a feladattal, hogy kipuhatolják: ki hogyan viselkedett a hadifogság alatt, ki milyen nézeteket vall. Azokat a hazatérőket, akikre rábizonyították, hogy fogságuk idején szocialista, kommunista és más, a nemzeti keresztény ideológiával szemben álló mozgalmakkal szimpatizáltak vagy azokban részt vettek, megfigyelés alá vették. Sőt azokat, akiket a visszaállított társadalmi rendszerre különösen veszélyesnek tartottak, további eljárás végett átadták a rendőr-, vagy csendőrhatóságoknak.

Ezzel 1919 októberétől a leszerelő táborok egészségügyi szűrőállomás jellegük mellett a politikai szűrő szerepét is betöltötték.

Igen jellemző volt arra az állapotra, amikor mindenkiről mindent tudni akartak, hogy az új rendeletben a hazatérők levelezését tárgyaló rész végéről megint csak elmaradt az a rövidke mondat, amely a februári határozványban így zárta le a levelezésről szóló részt: „a levelezést semmiféle ellenőrzés alá venni nem szabad.”

Nem politikai jellegű változás volt a leszerelési illetmény összegének csökkentése és a kifizetés módjának megszorítása.

Az új rendelet szerint a 100 koronára csökkentett leszerelési illetmény kifizetése a leszerelő táborban a fogadó bizottság által kiadott igazoló-lap és az onnan hozott névjegyzék alapján történt. Vagyis az illetményt csak akkor fizették ki, ha az igazoló-lap sorozat- és sorszáma megegyezett a névjegyzékben vezetett-tel. A kifizetés megtörténtét a felvevők a névjegyzék „megjegyzések” rovatában aláírásukkal igazolták. A névjegyzék és az igazoló-lap pedig együttesen, a gazdasági hivatal számára a kerületi hadbizottsággal történő elszámolásakor, pénztári okmányul szolgált.

A leszerelési illetmény kifizetését, ahogy az addig is történt, a bemutató-lap megfelelő rovatába is bevezették.

A rendelet kimondta: amennyiben a hazatérő a fogadó bizottságtól kapott igazoló-lapját elvesztette, vagy igazoló-lapja sorozat- és sorszáma nem egyezett meg a névjegyzékben a neve mellett szereplő sorozat- illetve sorszámmal, számára leszerelési illetmény csak akkor fizethető ki, ha a fogadó bizottság ismételtlen igazolta, hogy az illető ott haladt át a hadifogságból jövet. Ezen szigorításokkal a leszerelési illetmények többszöri felvételére irányuló csalásoknak kívántak gátat vetni.

Azokról a katonákról, akik cseh vagy román fogságban voltak, így intézkedett a rendelet: „Azok, akik 1918. október 31. és 1919. március 21. közt cseh és román fogságban voltak, úgy kezelendők, mint hadifoglyok, de részükre a 100 korona illeték csak akkor fizethető ki, ha a községi elöljáróság igazolja, hogy valóban hadifogságban voltak, és leszerelési illetékeiket még nem vették fel. Azok, akik vöröskatonaként estek fogságba, leszerelési illetékre nem jogosultak.”¹⁵

A hadifogság tartamára járó illetmények utólagos folyósítását legénységi állományúak részére továbbra is pöttestük gazdasági hivatala végezte. Azon a katonák közül, akiknek pötteste időközben megszűnt, a Csóton leszereltek a volt 7.

honvéd huszárezred póttesténél, a Zalaegerszegről elbocsátottak pedig a volt 6. honvéd huszárezred póttesténél kérhették elmaradt zsoldjuk kifizetését.

A havidíjasok és a továbbszolgáló altisztek mindennemű járandóságukat továbbra is póttestüknél, vagy ha az megszűnt, a Budapesti Hadifogoly Eligazító és Továbbirányító Irodánál vehették fel.

Az 1919. október 16-án kiadott rendelet a csóti és a zalaegerszegi leszerelő táborokat említette, mint működő intézményeket.

Ezekhez csatlakozott a román csapatoknak a Tisza vonala mögé történt visszavonulása után a Hadügyminisztérium 422.905/55. b. – 1919. számú rendeletére az 1919. december 1-én Miskolcon felállított leszerelő tábor,¹⁶ amelynek feladata az ország északi és keleti határain át jövő hazatérők leszerelése volt.

1919 decemberének elején némi változás állott be a két dunántúli leszerelő tábor működésében. Addig ugyanis a királyhidai és a szentgotthárdi fogadó bizottságok, aszerint, hogy mennyi szabad férőhely állt rendelkezésre, hol Csótra, hol Zalaegerszegré irányították a hazatérő szállítmányokat, tekintet nélkül arra, hogy azok orosz, vagy más fogságból jöttek. Az Oroszországból hazatérők közti tifuszos megbetegedések miatt¹⁷ azonban 1919. december 4-én elrendelték, hogy az olasz, francia és angol fogságból jövőket csak a zalaegerszegi leszerelő táborba irányítsák,¹⁸ ahonnan a leszerelési formáságok elintézése után 3 napon belül távozhattak. Az Oroszországból érkezőket pedig Csótra küldték, ahol valószínűleg vesztegár alá vették őket.

A hazatérők szétválasztásának ez a módja 1920. február 5-ig folytatódott. 1920 január végén a Hadügyminisztérium 5360/hdf. b. – 1920. szám alatt a következő parancsot adta ki: „A zalaegerszegi tábor Inota táborba február 5-ig áthelyeztetik és működését aznap (Zalaegerszegen – B. A.) beszünteti. A zalaegerszegi tábor helyett a jelzett naptól kezdve Csót leszerelő tábor lép működésbe. Minden hadifogoly február 5-től Csótra irányítandó.”¹⁹

A zalaegerszegi leszerelő tábor áthelyezésének oka, hogy az újjászerveződő magyar haderőnek szüksége volt a hajmáskéri kiképző- és gyakorlótáborra, ahol a Tanácsköztársaság leverése után internáló tábor rendeztek be.²⁰ Az olaszországi hadifoglyok tömeges hazaszállításának befejezése után feleslegesnek látszott, hogy a legalább 5000 fő befogadására alkalmas zalaegerszegi tábor²¹ leszerelési állomásként használják. A leszerelő intézmények elköltöztetésével felszabaduló zalaegerszegi tábor a Hadügyminisztérium 1048/el. n. 1. – 1920. számú rendeletével a hajmáskéri internáltak részére utalta ki.²² Ezeknek nyilván nagyobb szükségük volt egy nagy befogadóképességű táborra, mint az 1920-ban olasz, francia és angol fogságból várható csekély számú hazatérőnek.

16 Hüm. 422.905/55. b. – 1919. megjelent RK 76/1919. sz.

17 HL Hdf. gy. Királyhida 1279., 1284., 1298/1919.

18 HL Hüm. 347.832/52. – 1919.; Hdf. gy. villachi fogadó állomás (a továbbiakban: Villach) 170/1919.; Szentgotthárd 40/1919.

19 HL Hdf. gy. Királyhida 66/1920.

20 HL Várpalotai honv. csapatgyakorlótér GH 1/1920. épk.

21 1919. október 9-én a zalaegerszegi tábor parancsnoksága arról értesítette a szentgotthárdi fogadó állomást, hogy a tábor befogadóképessége 5000 fő és 60 tiszti.

22 HL Várpalotai honv. csapatgyakorlótér GH 1/1920. épk.

Az új leszerelő tábor 1920 márciusában kezdte meg működését Inotatáborban, amelyet a hazatérő hadifoglyok leszerelésére a zalaegerszegi tábor pótlásaként jelöltek ki „a szükség tartamára, de legfeljebb 1921 tavaszáig.”²³

Hogy felállítása után az inotai tábor ismét teljesen átvette-e Csótól a nem orosz fogságból érkezők leszerelését, nem tudjuk. Az sem biztos, hogy az Inota felé irányított hadifoglyok leszerelése mindig ott történt. Szabó Flórián, aki 1920 májusában érkezett egy szállítmánnyal francia fogságból úgy emlékezett, hogy végleges elbocsátásuk Hajmáskéren történt, ahol 3 napot töltöttek.²⁴

A lengyel csapatok 1920 májusi támadása áttörte a Vörös Hadsereg vonalát és Kijevet is elfoglalta. A hadihelyzet lehetővé tette az eddig Ukrajnában rekedt magyar hadifoglyok tömeges hazatérését. Első csoportjaik 1920 júniusában érték el Lengyelországon és Ausztrián keresztül a magyar határt. Mivel Ukrajna a háborús viszonyok következtében a különböző fertőző betegségek, különösen a tífuszok melegágya volt, az onnan érkező hazatérőket az ország és saját maguk érdekében orvosi megfigyelés és 14 napos vesztegár alá kellett venni a leszerelő táborokban.

Mivel azoknak, akik a fogságból hazatérőben nem utaztak át fertőzött területeken nem kellett a 14 napos karantént kitölteniük, újfent elrendelték: az összes olyan hazatérőt, akik útjuk során az európai Oroszországon áthaladtak, Csótra, a többieket Inotára irányítsák.²⁵ Erre azért volt szükség, mert mint a szentgotthárdi fogadó bizottság egyik irata megjegyzte. „A tengeri úton érkezett szállítmányok enyhébb elbánásban részesülnek, mint a szárazföldön (az európai Oroszországon keresztül – B. A.) érkezők, ezért ezek más táborba kerülnek, mert egy táborban csak egyféle elbánásnak van helye, különben érthető elkeseredést kelt.”²⁶

Ez azt jelentette, hogy a Csótra kerülőknek még 14 napot kellett várniuk arra, hogy ismét családjuk körében lehessenek, ugyanakkor az Inotára érkezők már 3 nap múlva otthon lehetek.

A minisztériumban tudták, hogy az újabb kéthetes kényszerű várakozás mennyire elkeseríti azokat az embereket, akik hosszú évek óta semmit sem tudtak a családjukról, ezért, hogy a leszerelő táborban eltöltendő időt könnyebben elviseljék a hazatérők, 1920 június 27-én az alábbi rendeletet adták ki 7330/hdf. 36. – 1920. szám alatt:

„... Az Oroszországból hazatérő hadifoglyoknak nem csak anyagi, de szellemi támogatásra is szükségük van, különösen fontos a szellemi támogatás (szórakozás) akkor, midőn ezek a hazatérők a leszerelő táborba jutva – az országnak a járványtól való megóvása miatt – ott több napi vesztegár alatt maradni kényszerülnek. Az illetékes hatóságok átérzik a hazatérők nehéz helyzetét, és tudják, hogy mily nagy áldozatot kívánnak a hazatérőktől azzal, hogy oly hosszú távollét után szeretteik közelében még több napig kell várniuk a rég várt viszonylátásra – ezt azonban az ország érdekében fekvő egészségügyi szempontok elengedhetetlenül szükségessé teszik.

23 Uo.; Hüm. 5928/Hdf. B. – 1920. megjelent RK 12/1919. sz.

24 Szabó Flórián visszaemlékezése, Körömi Joachim tulajdonában.

25 HL Hdf. gy. a schárdingi fogadó állomás iratai (a továbbiakban: Schárding) 250/1920.; Királyhida 504 és 567/1920.; Miniszterközi bizottság a hadifogly-ügyek intézésére (a továbbiakban: Mk. biz. hdf. ü.) 1. ülésének jegyzőkönyve 1920. június 14. Hdf. gy. Hadifogly Mentő Mozgalom (a továbbiakban: Hdf. M. M.) A299/1920.

26 HL Hdf. gy. Szentgotthárd számnélküli (1920. június 10.; Hdf. M. M. a2265) 1920.

Ezen körülményekkel számolva a hadifogoly ügyek intézésére kirendelt miniszteri bizottság azon elhatározást hozta, hogy a várakozás kínos perceinek lerövidítésére a szórakozás által, az ételmezés javítására, valamint a hazatérők méltó, ünnepélyes fogadtatására a társadalmi áldozatkészségből gyűjtés útján egybegyűlt összeg egy részét fel fogja használni.

Ezen határozatból a további intézkedésig az alábbiakat rendelem el...

A hazatérő szállítmányok a leszerelő táborba való érkezés alkalmával a helyi viszonyokhoz képest ... ünnepélyesen fogadandók; ezen célra, valamint az étkezés feljavítására

- a) a csóti táborban minden hazatérő után 8 korona,
- b) az inotai leszerelő táborban 10 korona engedélyeztetik."

A hazatérőknek a leszerelő táborokban való szórakoztatásáról a 7330/hdf. b. – 1920. számú rendelet IV. pontja így intézkedett:

„A hazatérők szórakoztatására olvasó- és játékterem, játékterek, tenisz, – football – és tekepályák, valamint színpad (kabaré- és színi előadások számára) rendezendők be. Ezen célra a leszerelő táboroknak egyszer s mindenkorra az alábbi összegek utaltatnak ki.

- a) Csótnak 35 000 korona (a 7230/36. b. – 1920. szám alatt kiutaltatott)
- b) az inotai tábornak 25 000 korona (a 7230/36. b. – 1920. szám alatt kiutaltatott).

A hazatérők felvilágosítására és szórakoztatás céljából a tábor közelében lévő városok középiskoláinak, vagy ennél magasabb nivójú tanintézeteinek tanári kara felkérendő ismeretterjesztő előadások tartására. Ily előadások tartására középiskolai és egyetemi tanárok is fognak kiküldetni központilag.

A hazatérőknek a leszerelő táborban való szórakoztatására, valamint a vesztegár alatti ételmezés javítására minden hazatérő után azon napig bezárólag, mely napon még a táborban vacsorát kapott fejenként és naponként 5 koronát engedélyezek úgy Csóton, mint Inotán."

A rendelet szigorúan meghatározta a kiutalt összegek felhasználási módját, mint azt V. pontja kimondja:

„A fentiekben engedélyezett összegek nyújtotta kedvezményekből kizárólag csakis a hazatérő hadifoglyok részesülhetnek és pedig a tiszték és a legénység egyaránt – tehát a katonai fogadó bizottságok és a leszerelő táborok állandó személyzete nem.

A III. fejezetben engedélyezett 8, illetve 10 korona a csóti, illetve az inotai táborba való beérkezés napján az aznapi étkezés feljavítására fordítandó, tehát ez az összeg szórakozásra fel nem számolható.

A IV. pontban engedélyezett 35 és 25 ezer korona olvasó- és játékterem, sportpályák, valamint a színpad első berendezésére szolgálnak. Az ugyanezen fejezetben engedélyezett szórakozási pótdíjak pedig a szórakoztató előadások költségeinek fedezésére, az olvasó- és játékterem stb. karbantartására, valamint az étkezés feljavítására szolgálnak.

A csóti és az inotai táborban rendezendő mozgófénykép előadások költségei teljes egészében a Honvédelmi Minisztérium 36/hdf. b. osztálya által e tárgyban kötött szerződések alapján lesznek kifizetve."

A rendeletben engedélyezett összegeket nem a kerületi hadbiztosság – mint általában a leszerelő tábor működtetéséhez szükséges pénzt – hanem közvetlenül a

Honvédelmi Minisztérium 36/hdf. b. osztálya utalta ki. A IV. fejezetben egyszer s mindenkorra megállapított összegeken felül a csóti leszerelő tábor 300 000, az inotai 50 000 koronát kapott az élelmezés javításával és a szórakoztató előadások megtartásával járó költségek fedezésére.

A két tábor részére kiutalt összegek arányából következtetni lehet nagyságuk és jelentőségbeli különbségükre is.

Mivel a Honvédelmi Minisztérium által kiutalt összeg „különböző társadalmi- és gyűjtési akciókból” befolyt összegekből származott, és a kerületi hadbiztosságok által folyósított kincstári összegekkel semmilyen összefüggésben sem volt, a vele való elszámolás is azoktól függetlenül történt. A leszerelő tábor köteles volt az „ezen kiutalt pénzekről szabályszerűen vezetett és okmányolt számadásokat minden hó végével lezárva, a következő hó 10-ig a Honvédelmi Minisztérium 36/hdf. b. osztályának betérjeszteni.

A rendelet az elszámolásnál adódható viták elkerülése végett azt is meghatározta, hogy mit kell az élelmezés feljavításán, szórakoztatáson stb. érteni. Ezek szerint:

„1. Az élelmezés feljavítása alatt értendő: A közétkezés feljavítása, illetőleg külön élelmiszerek kiosztása.

2. Szórakozás alatt értendők: Olvasó- és játékkermek, játékterek, pályák használata, ismeretterjesztő- és színi előadások tartása.

3. Ünneplés fogadtatás, illetve a fogadás ünneplésesebbé való tétele alatt értendő: A pályaudvar vagy a táborbejárat feldíszítése, üdvözlő beszédek tartása, szeretetadományok kiosztása.

4. Az ismeretterjesztő előadások tárgyai: A front összeomlása – A forradalom kitörése – A forradalom története – Kik csinálták a forradalmat? – A román megszállás – Magyarország gazdasági helyzete – A békekötés – Az integritásért való küzdelem eszközei – A közállapotok ismertetése – Program a jövőre stb. és hasonló erős nemzeti érzéssel átítatott beszédek.”²⁷

A miskolci leszerelő táborral kapcsolatban a rendelet nem intézkedett, így még csak közvetve sem hasonlítható össze az ország nyugati határain belépő hazatérők leszerelésére hivatott csóti és inotai táborok forgalma a miskolciéval, amelynek feladata az országhatár többi része felől érkező volt hadifoglyok leszerelése volt.

Csupán az 1920. június 20-án kiadott 7330/36. hdf. b. szám alatti rendeletet módosító, augusztus 10-én kelt 8043/36. hdf. b. számú utasítás említi együtt a három leszerelő tábor, mely szerint „A hazatérő hadifoglyok a leszerelő táborba való érkezésük alkalmával a helyi viszonyokhoz képest ünneplésesen fogadandók, ezen célra a megérkezés napján Miskolcon, Inotán és Csóton minden hazatérő után 5 korona engedélyeztetik.” A táborban töltött többi napra 3,5 korona járt pótdíjként.

Ebben a rendeletben határozták meg 10 000 koronában azt az összeget, amelyet a miskolci táborban szórakoztató létesítmények (sportpályák stb.) felállítására fordíthattak. Ez még a felét sem érte el a nyugati határ felől érkező hazatérőket leszerelő kisebbik – inotai – tábor rendelkezésére bocsátott összegnek. Ugyanezt az arányt mutatták a leszerelésre várakozók szórakoztatásának költségeire

27 HL Hdf. gy. Királyhida 518/1920.; Hdf. M. M. A299/1920.

megállapított keretek is. Erre a célra Csót 2000, Inota 800 és végül Miskolc 400 koronát kapott havonta.²⁸

1920 őszére a nyugati államok fogságában volt hadifoglyok zöme már hazatért, a Szibériából tengeri úton jövő hazatérők pedig nem folyamatosan érkeztek, ezért feleslegesnek tartottak számukra külön leszerelő tábort fenntartani.

Az 1920 októberében a hazatérő hadifoglyok fogadásáról kiadott legújabb utasítás már csak két leszerelő tábort említett; A csótit „a királyhidai és a szentgotthárdi határállomásokon át nyugatról érkező” és miskolcit „az országhatár többi része felől érkező hazatérők számára.”²⁹

A minisztérium egy október 11-én kelt rendeletében utasította a szentgotthárdi fogadó bizottságot, hogy valamennyi hazatérőt a csóti leszerelő táborba irányítsa, és táviratilag jelentse, hogy a szállítmány a tengeren, vagy a szárazföldön érkezett.³⁰

Úgy látszik, hogy Csóton elkülönítve kezelték a kétféle úton érkezetteket, mert a királyhidai fogadó bizottság így reagált egy panaszos beadványra, amelyben egyes hazatérők azt kifogásolták, hogy törött ablakú vagonokban továbbították őket: „Az e hó (1920. november – B. A.) 6-án indult fogolyszállítmány egy részét (79 embert), akik Vlagyivoszokból, tehát tengeren át jöttek, a Honvédelmi Minisztérium rendelete értelmében a még fertőzött szárazföldön jövők (519 fő) közé azért nem volt szabad beszállítani (az ép ablakú vagonokba – B. A.), nehogy ők is Csóton 14 napi vesztégzár alá kerüljenek, ami megterhelés lenne az amúgy is szegény hazának.”³¹

A hazatérők fogadásáról kiadott legújabb 650/el. 36. b. – 1920. számú rendeletnek a hadifoglyok leszerelő táborban való fogadásáról, a velük való bánásmódról és a bemutató-lapok kiállításáról szóló határozmányai megegyeztek a korábbi rendeletekben lefektetett elvekkel. Csupán a kitöltött bemutató-lapok példányainak szétküldését módosította némiképpen. Eddig a bemutató-lap egy-egy példányát a leszerelő lakhelye szerint illetékes községi előjáróságnak, illetve katonai kiegészítő szervnek küldték meg polgári és katonai nyilvántartás céljából. Miután sok póttest már nem működött, az ezekhez tartozó leszerelők egyik bemutató-lapját a táborparancsnokságon őrizték meg. A nem magyar közigazgatási területre való személyeket is ellátták bemutató-lapokkal, de a községi előjáróságnak küldendő lapok szintén a leszerelő tábor parancsnokságán maradtak.³²

A már meglévő gyakorlatot foglalta írásba,³³ illetve egészítette ki a rendeletnek a leszereltek táborból való útba indítását szabályozó része, amely elrendelte: „Leszerelés után a hazatérők vidékenként csoportosítva indítandók otthonukba. A Budapesten át utazók, valamint a megszállott területekre visszatérni óhajtok pedig

28 HL Hdf. gy. Szentgotthárd 392/1920.; MK. biz. hdf. ü. 6. ülésének jegyzőkönyve, 1920. szeptember 10. Hdf. M. M. A 512/1920.

29 Honvédelmi Minisztérium (a továbbiakban: HM/650/el. 36. b. – 1920. megjelent RK 57/1920. szám

30 HL Hdf. gy. Szentgotthárd iktatókönyv: 459/1920.

31 HL Hdf. gy. Királyhida 934/1920.

32 HM 650/el. 36. b. – 1920. megjelent RK 57/1920. szám

33 A hazatérőknek a leszerelő táborból való elszállításáról a Hadügyi Népbizottság 6243/1919. számú rendelete így gondoskodott: „A leszerelő táborból való elszállításnál a szállítmányok oly módon csoportosítandók, hogy minden egyes irányba menő és legalább 10 emberből álló csoport, mint külön szállítmány nyerjen elintézetést. Ha az egyes útirányt követő csoportok kevesebb, mint 10 emberből állnak, akkor azok az utolsó közös állomásig, mint egy szállítmány kezelendők azon megjegyzéssel, hogy onnan, mint egyéni utazók mennek tovább lakóhelyük felé.”

A miskolci és csóti táborok állománytáblázata

Szervezeti egység	Beosztás	Csóti leszerelő tábor	Miskolci leszerelő tábor
parancsnokság	táborparancsnok közigazg. parancsnok segédtsiszt	1 törzstiszt 1 törzstiszt 1 főtiszt 2 tábori lelkész 2 főtiszt**	1 törzstiszt 1 törzstiszt 1 főtiszt*
törzsosztály ³⁴	parancsnok	1 főtiszt 155 ember	1 főtiszt 18 ember
külön kiadott rendeletek értelmében különleges beosztásban ³⁵	parancsnok	1 törzstiszt 5-6 főtiszt megfelelő polgári személyzet.	
leszerelő különítmény	parancsnok	1 törzstiszt*** 1 főtiszt 30 ember	1 főtiszt**** 6 ember
őrszolgálat		őrzászlóalj	1 főtiszt, 44 katona
gazdasági hivatal	parancsnok beosztott tiszt élelmezési tiszt beosztott tiszt	1 gazdasági tiszt 1 gazdasági tiszt 1 főtiszt 1 főtiszt 1 főszámvivő 4 számvivő 5 írnok 3 küldönc	1 gazdasági tiszt 1 főtiszt 2 számvivő 1 írnok
egészségügyi részleg		2 orvos 2 egészségügyi altiszt 4 egészségügyi katona	1 orvos 1 egészségügyi altiszt 2 egészségügyi katona
igazoló bizottság		1 törzstiszt***** 1 főtiszt*****	a körletparancsnokság által szükség esetén kirendelendő

* egyben a leszerelő különítmény parancsnoka

** 1 állománykezelő; 1 fogadó

*** táborparancsnok-helyettes és igazoló bizottsági elnök

**** egyben segédtsiszt

***** a tábor személyzetéből

34 A törzsosztályba tartozott a tábor kiszolgáló személyzete (szakácsok, a fürdő és fertőtlenítők kezelői, kocsisok, szabók, kovácsok, barakkügyeletek stb.).

35 A különleges beosztású személyzet elnevezés alatt szerepeltek a védelmi, majd később a „T” tisztek, akiknek feladata az Oroszországban működő magyar kommunistákról információk szerzése, az esetleg hazatérő vöröskatonák, funkcionáriusok, agitátorok kiemelése, ezek kihallgatása és ellenük a bizonyító eljárás lefolytatása volt. Ugyancsak a különleges beosztásúak csoportjába tartoztak a propagandaszolgálat tagjai, akik szónokokkal, brosúrák kiosztásával igyekeztek a hazatérőket a keresztény nemzeti irányzat számára megnyerni. Lehet, hogy ide számították azokat a detektíveket is, akik a Belügyminisztériumot képviselték a leszerelő táborban és a „T” tisztekéhez hasonló feladatokat láttak el.

zárt szállítmányokban a Budapest Keleti pályaudvari fogadó bizottsághoz indítandók útnak, amely ezután továbbirányításukról gondoskodik.”

A rendelet megszabta a két megmaradt leszerelő tábor személyzetének létszámát is. Egymás mellé helyezve a két tábor állománytáblázatát rögtön szembe tűnik a köztük lévő jelentőségbeli különbség. Ezen kívül a tábor nagyságához és általában a helyi viszonyokhoz mérten ór- és készülségi, valamint karhatalmi és rendőri külön óralakulatok is szerepeltek a leszerelő táborok állományában. (L. a 33. oldalon!)

Az 1920 októberi módosítást követően nem maradt fenn arról adat, hogy a leszerelő táborok működését szabályozó utasítást megváltoztatták volna.

Mivel hazatérők már csak Ausztria felől lépték át nagyobb számban a magyar határt, a feleslegessé vált miskolci leszerelő tábor 1921 júniusában feloszlatták.³⁵

1922. augusztus 9-én, amikor a Szovjet-Oroszországban túszként visszatartott magyar tisztek utolsó csoportja is átlépte a határt,³⁷ a magyar hadifoglyok első világháború utáni szervezett hazaszállítása befejeződött.

A csóti leszerelő tábor is feleslegessé vált. 1922. október 1-vel a tábor személyzetét felére csökkentették, majd november 1-jével az egész leszerelő tábor feloszlatták, csak a csóti táborfelügyelőség működött tovább. Az 1922. november 1. után érkező hazatérők leszerelését a táborfelügyelőség intézte. Nagyobb szállítmányok esetleges beérkezése esetén a szükséges személyzetet a székesfehérvári körletparancsnokság rendelte ki.³⁸ Szőlősi Imre kertész 1922 októberében lépett ki a tábor szolgálatából, Visszaemlékezése szerint ekkor már hazatérők nem voltak a táborban csupán az ott szolgálatot teljesítő tisztekből „maradt még ott egy pár, akik ottan dirigáltak.”³⁹

A táborban működő hivatalok – fennmaradt iktatókönyveiket lezáró dátum tanúsága szerint – 1923. július 15-én fejezték be működésüket. Ezt támasztja alá Soós Sándor, aki kocsisként szolgált a táborban, és így emlékezett vissza annak felszámolására: „A tábor feloszlataáig voltam ott, 1923. június elsejéig. Senki sem maradt már ott csak egy öreg bácsi, aki a visszamaradt holmikra vigyázott. Elmentek a katonák, vitték a lovakat Hajmáskérre, így megszűnt a munkakörünk, meg már nem is volt kinek szolgáljunk. Befejeződött a hazatérők szállítása semmi szerepe sem volt a tábornak.”⁴⁰

A leszerelő táborok működéséről eddig leírt adatok a minisztérium által kiadott utasításokból származnak, azaz a táborok munkájával szemben támasztott elvárásokat tartalmazzák. Vajon hogy valósult meg ez a gyakorlatban?

Sajnos a zalaegerszegi, inotai és miskolci leszerelő táborok dokumentumai közül semmi sem maradt fenn,⁴¹ amiből konkrét tevékenységüket nyomon lehetne követni.

36 HL Hdf. gy. Keleti pályaudvari hadifogoly fogadó bizottság (a továbbiakban: Keleti pu. hdf. biz.) 150. sz. napiparancs

37 HL Hdf. gy. hegyeshalmi fogadó állomás (a továbbiakban: Hegyeshalom) 379/1922.

38 HL HM 17.923/eln. 1. – 1922.; HM 26.384/eln. 1. – 1922.

39 HL Hdf. gy. a csóti leszerelő tábor iratai (továbbiakban: Csót), Szőlősi Imre kertész visszaemlékezése.

40 HL Hdf. gy. Csót, Soós Sándor kocsis visszaemlékezése.

41 E leszerelő táborok iratai közül csak az inotai tábor egy, 6323 hazatérő nevét tartalmazó névmutatója és az ottani igazolást előkészítő bizottság 1920. október 1. és október 9. közt vezetett, 23 bejegyzést tartalmazó iktatókönyve maradt meg a táborba kirendelt „T” tisz 1920. augusztus 27-én kelt 121/1920. számú irata mellett. HL Hdf. gy. az inotai leszerelő tábor iratai.

A csóti leszerelő tábor – amely valamennyi hasonló célú intézmény közt a legjelentősebb volt – iratai szintén nagyon hiányosak. Így elveszett a táborparancsnokság teljes iratanyaga, amely a tábor mindennapi életével, munkájával, szervezetével kapcsolatos iratokat, valamint az ott szolgálatot teljesítők nevét, beosztását tartalmazta. Megmaradt viszont a csóti leszerelő táborban 1920 szeptemberétől működő „T” osztály – a parancsnokság irataitól teljesen külön kezelt – anyaga, amely, ha közvetett úton is, következtetni enged arra, hogy a csóti leszerelő tábor a gyakorlatban mennyire tudott eleget tenni a miniszteri rendeletben támasztott követelményeknek. Ugyancsak segítenek képet adni a Csóton folyó tevékenységről a tábor volt lakóinak és alkalmazottainak visszaemlékezései, amelyeket 1961-ben vettek fel.

A „T” osztály egyes iratain levő bélyegzők szerint a leszerelő táborban több olyan hivatal működött, amelynek önálló iktatása volt. Ezek közül a legfontosabb a táborparancsnokság volt, amely a tábor mindennapi tevékenységével kapcsolatos ügyeket „segédtszti (sgt)”, a bizalmasabb, fontosabb iratokat pedig „katonai titkos (kt)” sorozatban iktatta. A leszerelő tábor parancsnoka egyben a Csóton működő valamennyi katonai intézmény előljárója, állomásparancsnoka volt. Ilyen intézmény volt a csóti katonai, illetve járványkórház, vagy ahogy hivatalos címe hirdette: az Országos Hadigondozó Hivatal Csóti Gyógyintézete, továbbá a Csóton levő katonai raktár. A leszerelő tábor parancsnokának állomásparancsnoki működése során keletkezett iratokat külön iktatták.

A táborparancsnokság mellett – a miniszteri rendeletnek megfelelően – működött a törzsalosztály, amely a megmaradt iratok tanúsága szerint valószínűleg két csoportra, az úgynevezett „hazatérők csoportjára és a II. csoportra” oszlott.⁴² Az első részleg feladata a még nem fertőtlenítettek, a másodiké pedig a már dezinficiáltak ellátása lehetett.

A táborok egészségügyi ellátásokról a leszerelő tábor orvosfőnöke, lelkiigondozásáról pedig egy katolikus és egy református lelkész gondoskodott.

A hazatérők leszerelését az 1922 júniusától leszerelő iroda néven működő leszerelő különítmény végezte.

A tábor rendjére és a kincstári javak biztonságára külön őrkülönítmény vigyázott.

Ezen szervek mellett, amelyeknek fennállása feltétlenül szükséges volt a tábor munkájához, más – mint ahogy az 1920 októberében kiadott 650/el. n. 36. – 1920. számú miniszteri rendelet megfogalmazta – „különleges beosztású kirendeltségek” is működnek Csóton.

Ilyen volt a beérkező kommunisták, vöröskatonák, pártfunkcionáriusok kipuhatólására, megfigyelésére és kiemelésére a csóti leszerelő táborba kirendelt úgynevezett „védelmi osztály”, majd ennek feloszlata után az úgynevezett „T” osztály.⁴³ Ezeknek a tevékenységét támogatta és kiegészítette a „M. kir. állami rendőrség Csóti kirendeltsége.”

A fentiekén kívül a hazatérők politikai meggyőzésére létrehozott propagandaszolgálat⁴⁴ egészítette ki a különleges beosztású szervek sorát a csóti táborban.

42 HL Hdf. gy. Csót, „T” 152/1920.

43 Részletesebben lásd később.

44 HL Hdf. gy. Csót, „T” 173/1920.

1920 májusától a tisztek, tisztjelöltek és továbbszolgáló altisztek hadifogság alatt magatartása elbírálásának előkészítésére egy igazolás előkészítő bizottságot állítottak fel a táborban, amely Radányi alezredesnek a táborparancsnok helyettesének elnöklete alatt működött.

A táborban funkcionáló hivatalok közül az egyik legfontosabb a gazdasági hivatal volt, amelyre az egész tábor anyagi- és pénzügyi szükségleteinek igénylése, kezelése és az erről való elszámolás feladata hárult.

Mint láthatjuk, a csóti táborban az 1920 októberében a hazatérők fogadásáról kiadott rendeletben meghatározott valamennyi hivatal működött.

Milyen volt maga a tábor? Fritz Nándor szerint „egy kisebb város volt”, amelynek önálló vízellátása, víztornya, mozija, villanyvilágítása volt. A villanyt külön generátor fejlesztette a tábor részére.⁴⁵ A tábort a Pápateszér felől Csótra vezető országút szelته ketté. Az út jobb oldalán álltak a parancsnokság és a különböző hivatalok épületei, itt volt a pékség, a villanytelep és a tábor önálló vasútállomása. A bal oldalon pedig a fogolybarakkok sorakoztak és ezen a részen álltak a műhelyek és a kórház is.⁴⁶ 1919 őszén, amikor az olaszországi hazatérés következtében a tábor a legnagyobb forgalmat bonyolította le, a csóti körjegyzőség kimutatása szerint 43 kisiparost alkalmazott, köztük 10 motorszerelőt, lakatost és gépészt, 6 asztalost, 3 kovácsot, 3 szabót, 3 péket. Rajtuk kívül dolgozott még a táborban órás, kárpitós, mészáros, cipész, borbély és bádogos, sőt két tanító is, akik a személyzet gyerekeit oktatták.⁴⁷

Jellemző volt a tábor méreteire, hogy 1919 őszén volt, amikor 15–16 ezer hazatérő is tartózkodott ott.⁴⁸ Ez a szám a tömeges olaszországi hazatérés befejezése után 1000–1500-ra,⁴⁹ majd a későbbiekben még tovább csökkent.

A hazatérőket a fogolytábor külön vasútállomásán fogadták, amely kb. 200 m-re volt a tábortól. A vonat díszkapun keresztül futott be az állomásra, ahol a leszálló katonákat a kivezényelt zenekar és maga Krämer alezredes, a tábor parancsnoka fogadta, tisztikara kíséretében.⁵⁰ „A magyar tisztek nagyon jó fogadtatásban részesítettek. Örömről sírtunk...” emlékezett vissza a csóti fogadtatásra 1961-ben Karsai Lajos, aki olasz fogságból tért haza.⁵¹ De ugyanígy emlékeztek meg Krämer alezredes „kedves, szeretetre méltó, a legénységhez intézett jóindulatú szavairól” a csóti leszerelő tábor eseménynaplójába írt bejegyzések.⁵²

A hadifoglyok ilyen ünnepélyes fogadtatása nem minden politikai megfontolás nélküli volt. Mint ezt Rácz István megjegyezte: „Az új hatalom igyekezett az elfásult, lerongyolódott hazatérteket zenével, énekkel, szép szóval elkápráztatni, és mindjárt a megérkezés első percében Horthy Miklós ellenforradalmának megnyerni.”⁵³

45 HL Hdf. gy. Csót, Fritz Nándor kovács visszaemlékezése.

46 HL Hdf. gy. Csót, Masszi István visszaemlékezése.

47 Veszprém Megyei Levéltár Csóti körjegyzőség 2115/1919. közli *Rácz István* : Adatok a csóti hadifoglytábor történetéhez. Csót, 1973. 27. o.

48 HL Hdf. gy. Csót, Reményi József visszaemlékezése.

49 HL Hdf. gy. Csót, Szőlősi Imre visszaemlékezése.

50 HL Hdf. gy. Csót, Eisenbach Jakab, Nagy Gyula és Soós Sándor visszaemlékezései

51 HL Hdf. gy. Csót, Karsai Lajos visszaemlékezése.

52 HL Hdf. gy. Csót, eseménynapló II. Szalkai Zoltán (1920. aug. 25.), Hönig Ernő (1920. szept. 10.), Kerekes Ödön (1920. szept. 15.) bejegyzései

53 *Rácz István*: i. m. 26. o.

Az ünnepélyes fogadtatás után a szállítmányokat kötelékekbe rendezték és megbízott parancsnokaik vezetésével a táborba irányították őket. Erre a minisztérium 9580/b. – 1920. számú parancsa értelmében a fegyelem és a gyors szolgálati kezelés érdekében volt szükség.⁵⁴

Az újonnan érkezettek szigorúan elkülönítették a már fertőtlenítettektől. Olyannyira, hogy barakkjaik előtt fegyveres őr állott, annak megakadályozására, hogy azok egymással érintkezzenek.⁵⁵ Tehát a tábornak a miniszteri utasítás szerinti „fertőzött” és „tisztá” részre való felosztás a nagyjából megtörtént. Már a „fertőzött” részben külön barakkokban helyezték el a tiszteket és a legénységet, valamint azokat, akik feleségükkel és családjukkal érkeztek a táborba.⁵⁶

Az érkezés napján a hazatérők valószínűleg feljavított ellátást kaptak, ami a propagandisztikus fogadtatás szerves része volt. Erre így emlékezett vissza Karsai Lajos: „Jó gulyásos paprikást kaptunk. Dupla porciót, kinek amennyi kellett.”⁵⁷ Az étkezés utáni kellemes hangulatot javította a Magyar Vörös kereszt csóti kirendeltsége, amely a megérkezettek közt szeretetadományokat, főleg dohányféleéseket osztott ki.⁵⁸

Az érkezettek létszámától függően még aznap, vagy a rákövetkező napon került sor a fürdéssel egybekapcsolt fertőtlenítésre. A fürdés után orvosi vizsgálat következett, ami a visszaemlékezések szerint csak ránézéssel és az esetleges panaszok kikérdezésével történt.⁵⁹

Csak a fertőtlenítés és az orvosi vizsgálat után kerültek a hazatérők a tábor „tisztá” részébe.

Itt igényelhetek új ruhát az elhasználtak helyett. 1920. június 2-án a Honvédelmi Minisztérium pl. 1000 készlet polgári öltönyt utalt ki a hazatérők ruházatának kiegészítésére.⁶⁰ A kiutalt ruhaneműkkel azonban a miniszteri utasítás szerint takarékosan kellett bánni, minthogy „a hazatérők ruházattal való ellátása oly anyagi megterhelést ró az államra, hogy ezen feladatának a legnagyobb erőfeszítéssel tud csak eleget tenni.”⁶¹ Emiatt igen fontos szerepe volt a tábor szabóműhelyének, amely az elnyűtt ruhák újra használhatóvá tételén dolgozott. Ugyancsak könnyítette a Honvédelmi Minisztérium ruhaellátási gondjain a csóti táborban működő vörös kereszt kirendeltség, amely a különböző szeretetadományok mellett ruhasegélyben is részesítette a rászorulókat.⁶²

A fertőtlenítés után, a vesztegzár tartama alatt került sor a leszerelésre, amely egy-egy szállítmánynál több napig is elhúzódott. A leszereléssel kapcsolatos

54 HL Hdf. gy. Szentgotthárd 547/1920.

55 HL Hdf. gy. Csót, „T” 151/1920.; Soós Sándor visszaemlékezése.

56 Uo.

57 HL Hdf. gy. Csót, Karsai Lajos visszaemlékezése.

58 A Magyar Vörös kereszt Csóton felállított „üdítő otthona” 1919. október 20-án kezdte meg tevékenységét és az év végéig az 1 394 920 db cigarettán és szivaron, valamint 101 888 csomag dohányon kívül nagyobb mennyiségű gyújtót, szeszes italt, kakaót, kávé, teát, csokoládét, cukrot, kétszersültet, aszalt gyümölcsöt, levelezőlapot, tüt, cernát osztott ki a hazatérők közt. HL Hdf. gy. a *Hadifogoly-Újság* kéziratai 1920. január 10.

59 HL Hdf. gy. Csót, Eisenbach Jakab és Karsai Lajos visszaemlékezése, Schäfer Ernő panasz a csóti fogadtatás ellen Királyhida 593/1920.

60 HL Hdf. gy. 440/1920. Királyhida.

61 HL Hdf. gy. Szentgotthárd 320/1920.

62 HL Hdf. gy. Királyhida 690/1920.; Csót „T” 89/1920. A Vörös kereszt kirendeltsége 1919. október 20. és december 1919. közt 53 kabátot, 51 nadrágot, 224 inget és 235 alsónadrágot osztott szét a rászorulóknak közt. HL Hdf. gy. a *Hadifogoly-Újság* kéziratai 1920. január 10.

teendők irányítása a leszerelő különítmény parancsnokának feladata volt, mint arra a táborparancsnokság egyik parancsából következtetni lehet. Ez kimondta, hogy az elbocsátandó katonák egészségügyi kioktatását a tábor orvosfőnöke végezze és „ezen célra vegyen fel a leszerelő különítmény parancsnoka az időszakos leszerelési programba egy időpontot.”⁶³

A leszerelő különítmény állította ki a bemutató-lapokat, amelyek egyben leszerelési igazolványul is szolgáltak. A különítmény feladata volt továbbá, hogy a leszerelő hadifoglyok adatait feljegyezze a nyilvántartásba. Ha a későbbiekben szükségessé vált annak megállapítása, hogy egy-egy hazatérő hová távozott, „a leszerelő különítmény kerestetett meg, amely a leszerelő igazolvány alapján a leszerelési igazolvány kiállítás napját és az azon feltüntetett, s a nevezett által bementetett távozási helyet adta meg.”⁶⁴

A leszerelési igazolványokat általában, a leszerelés könnyebb lefolyása végett, a vesztegzár letelte előtt néhány nappal állították ki.

A Honvédelmi Minisztérium 1211/el. 36. b. – 1921. számú rendelete külön intézkedett azoknak a hazatérőknek a leszereléséről, „akik rokkantságuk vagy törődöttségük miatt vagy hadigondozó intézetekbe utaltatnak, vagy felülvizsgálat megindítása végett – a hadigondozó intézetek mellőzésével – otthonukba bocsátattnak.”

A hadigondozásra szoruló volt hadifoglyok kioktatása és a gondozásra való jelentkezés lehetőségeiről való tájékoztatása a tábor orvosfőnökének feladata volt. A táborparancsnokság ezért elrendelte, hogy az ilyen hazatérőket a leszerelő különítmény parancsnoka a gyengélkedő szoba mellett, lehetőleg egy csoportban helyezze el.

Az ellátásra igényt tartók és a hadigondozóba irányítottak leszerelését – a miniszteri rendelet határozványai szerint – a leszerelő különítmény parancsnoka a tábor orvosfőnökével egyetértőleg irányította. Az ilyen hazatérőket külön kezelték. Számukra a leszerelési igazolványul szolgáló bemutató-lapon kívül még egy külön bemutató-lapot is kiállítottak. Ezt csatolták a felülvizsgálatra jelentkezővel felvett jegyzőkönyvhöz. Ez az okmány nyilvántartási célokat nem szolgált, csupán a felülvizsgálati iratok része volt.

A rokkantak és törődöttek leszerelési igazolványul szolgáló bemutató-lapját az illetékes nyilvántartó tiszt részére „kizárólag nyilvántartási célokra” a többi leszerelő bemutató-lapjával együtt küldték el.

Az orvosfőnök feladata volt, hogy a hadigondozást igénylőkről készült bemutató-lapokat és a hozzájuk tartozó jegyzőkönyveket úgy csoportosítsa, hogy azok az egy hadigondozó intézetbe kerülő hazatérőkről egy borítékba kerüljenek. Az olyanokról készült bemutató-lapokat, akik ellátása igényt tartottak, de felülvizsgálat végett otthonukba irányítottak, a hozzájuk tartozó jegyzőkönyvvel az orvosfőnök átadta a leszerelő különítmény parancsnokának, hogy azt az illetékes nyilvántartó tisztnak továbbítsa.⁶⁵

Vajon mivel foglalták el magukat, mit csináltak a hazatérők a 14 napos vesztegzár ideje alatt?

63 HL Hdf. gy. Csót, „T” 74/1921.

64 HL Hdf. gy. Csót, „T” 43/1921.

65 HL Hdf. gy. Csót, „T” 74/1921.

Karsai Lajos szerint: „Semmit! Komáztunk, vártunk a pillanatot, mikor engednek haza”⁶⁶ Eisenbach Jakab arra is emlékezett, hogy a táborban volt egy kis akácos, ahol a volt hadifoglyok sétálgattak és kártyáztak. Akinek pénze volt „még egy kis itókát” is vehetett, mert a táborban kocsa és bolt is volt.⁶⁷ Soós Sándor, a tábor volt kocsisa arra a kérdésre, hogy napközben mivel foglalkoztatták a tábor lakóit így felelt: „Mostak, tisztálkodtak, beszélgettek. Meg voltak szórakoztató játékaik: kártya, dominó, biliárd még zongora is volt, az verte, aki akarta. Igényeit mindenki tetszése szerint elégítette ki. ... Volt még mozi is, ahová mindenki mehetett.”⁶⁸

Ezt támasztja alá egy, 1920. december 14-én kelt „a hazatérők részére a II. (már fertőtlenített – B. A.) csoportban felállított katonaothnonról szóló jelentés, amely így szólt:

„A kiadott rendelkezések értelmében feltétlenül megkívánatik a hazatérőknek szellemi, erkölcsi és általában minden tekintetben szükséges kioktatása és foglalkoztatása.

A II. csoport felügyelőjévé beosztott Keresztes Nagy Imre törzsoficernek a katonaothnonban való elhelyezésével kapcsolatban azt javasolom, hogy nevezett felügyelőnek rendelkezésére bocsátott lakhelyiség 1/3 része, mint könyvtár volna elkülönítendő, amelyben a Honvédelmi Minisztérium 36. osztálya és egyéb magánosok által a hazatérők szellemi foglalkoztatásához és szórakoztatásához rendelkezésre bocsátott játékok és irodalmi termékek megfelelő záros szekrény beállításával elhelyezést nyernének.”⁶⁹

A Honvédelmi Minisztérium 36. osztályának küldött egyik jelentés 1921. március 15-én így számolt be a volt foglyok foglalkoztatásáról és szórakoztatásáról: „... Nagy figyelemmel olvassák a hazatérők a különböző propagandafüzetek és röpiratok tartalmát. A legnagyobb figyelmet tanúsítják a hazatérők a Minisztérium által kiküldött urak előadásainak, mert ezeket az urakat a haza megszemélyesítőinek tekintik. ... Olvasmányul szolgálnak a keresztes napilapok, a katonaothnonban elhelyezett könyvtár, a különböző propagandairatok és a Földművelődési Minisztérium szakkönyvei nagy számmal. Szórakozásul szolgál azonkívül a tábor mozija (– minden második napon volt vetítés⁷⁰ – B. A.), a katonaothnon különböző játékszerei, a tekepályák stb.”⁷¹

66 HL Hdf. gy. Csót, Karsai Lajos visszaemlékezése.

67 HL Hdf. gy. Csót, Eisenbach Jakab visszaemlékezése; Egy 1920. augusztus 24-én kelt jelentés így írt a táborbeli kantinról: „A kantin nagyon drága. Az árjegyzék szerinti árak, amelyeket a parancsnok láttamoz: egy pohár sör 4 korona, egy korsó sör 6 korona, de minősége kritikán aluli, s mondhatni teljesen ihatatlan. Ugyanez áll a borokra; 1 l fehér bor 46 korona, 1 l vörös bor 38 korona, de mindkét fajta közönséges kotyvalék. Szalonna 25 dkg 35 korona, 1 drb. zöld paprika 2 korona. 1,37 kg barna kenyér 35 korona. Ezen kenyeret négy részre vágva adják darabját 10 koronáért. Az ott levő legénység nagyon panaszkodott a kantinosra, annak zsarolásaira, az áruk rossz minőségére és drágaságára.” HL HM 102.997/el. C. – 1920.

68 HL Hdf. gy. Csót, Soós Sándor visszaemlékezése

69 HL Hdf. gy. Csót, „T” 158/1920. „... a Magyar Vöröskereszt Egylet igazgatósága 10 láda szépirodalmi és egyéb közhasznú könyvet küldött Csótra. Az „üdülő otthon” vezetősége ilyenformán abban a helyzetben volt, hogy felállíthatott egy teljes könyvtárat a tiszték, egyet a legénységi otthonon, s egyet a csót-tábori katonai kórház betegei részére. Ezenkívül elláttak mind a tisztí, mind a legénységi otthonok, a gyengélkedők szobája, s a kórház mindenféle szórakoztató társasjátékkal u. m. sakk-al, dominóval, türelemjátékkal.” HL Hdf. gy. a *Hadifogoly-Újság* kéziratai 1920. január 10.

70 HL Hdf. gy. Csót, „T” 280/1921., „T” 326/1921.

71 HL Hdf. gy. Csót, „T” 158/1921.

A propagandaosztály munkája, az újságokkal, tábori lapokkal való ellátás, a tájékoztató és felvilágosító előadások „jótékony hatást” gyakoroltak a hazatérőkre és könnyebben elviselhetővé tették a 14 napos vesztegzárt.⁷²

Mindezek ellenére, ahogy a jelentés fogalmazta „a hazatérők hangulata, különösen itt létük első napjaiban, meglehetősen nyomott. Okszerű felvilágosítás után belátják ugyan ennek szükségességét, de mégis hallani itt-ott panaszokat.”⁷³

Bár a miniszteri rendeletek mindig hangsúlyozták, hogy a visszatérőket nem lehet munkára vezényelni, azok mégis szívesen dolgoztak a tábor gazdaságában, mint ahogy erre Szőlősi Imre, a tábor volt kertésze emlékezett: „Örültek ha kijöhettek dolgozni, nem kellett ülni a lágerban és a barakkban. ... sőt volt olyan is, aki 5–6-szor is kijött, hogy dohányt kapjon... Egy pakli dohány volt a keresetük egy napra. Ez volt a fizetésük. Bár nem mindig volt dohány.”⁷⁴

A gazdaságban a tábor konyhái számára káposztát, krumplit, sárgarépát, petrezselymet és egyéb főzelékféléket termeltek. A hiányzó termékeket pedig a közeli gici, kisdémi és szalmavári uradalmakban vásárolták. A táborban vágóállatot nem tartottak ugyan, de mézárászék működött, ahol a környéken vásárolt állatokat dolgozták fel. 1919 őszén, amikor a legnagyobb forgalmat bonyolította le a tábor, naponta 25–30 marhát is vágtak.⁷⁵

Az étellemezzel a hazatérők általában elégedettek voltak. Karsai Lajos arra a kérdésre, hogy a két hét alatt milyen volt az ellátás, így válaszolt: „Nagyon finom. Reggeli feketekávé, délben húsleves, jó darab hús mindenkinek, meg valami főzelék, este: feketekávé, utána szalonna vagy marmeládé.”⁷⁶ Ezt erősíti meg visszaemlékezésében Eisenbach Jakab hazatérő és a tábor volt személyzete közül Knoller Mihály, Szőlősi Imre és Fritz Nándor.

A hazatérőknek – az előírás szerint – naponta járó cigaretta-fejadagot az ebédnél osztották ki. Ennek lefolyását így beszélte el Reményi József, aki annak idején az úgynevezett „trafikraktár” kezelője volt: „... a raktárból naponként kivettem azt a cigarettamennyiséget, amely az aznapi létszám szerint a foglyoknak ... kiosztandó volt. Minden nap megkaptam létszámot, és a létszám után vettem ki a szükséges mennyiséget. Az ebédosztás alatt egy kis ablakon szüntelenül adtam ki az ebédjüket átvett, elvonuló hadifoglyoknak a cigarettát.”⁷⁷

A vesztegzár letelte előtt pár nappal a már kitöltött leszerelési igazolványokat kiadták a csóti állomás főnökének, hogy a hazatérők számára az otthonukba való utazást biztosító vasúti jegyeket kiállítsa.⁷⁸

A vesztegzár utolsó napján búcsúestet rendeztek az elutazóknak. A búcsúesteken rendszerint a tábor valamelyik magasabb rangú vezetője köszöntötte az elutazás előtt álló hazatérőket. Majd hazafias beszédek hangzottak el és a tábor lelkeszei és a Vöröskereszt megbízottja szavakat adtak elő. Ezt rendszerint Magyarország régi határainak és Horthy Miklós kormányzónak az éltetése, majd a Himnusz, a

72 HL Hdf. gy. Csót, „T” 58/1920.

73 HL Hdf. gy. Csót, „T” 158/1921.

74 HL Hdf. gy. Csót, Szőlősi Imre visszaemlékezése

75 Uo. Szőlősi Imre, Reményi József és Soós Sándor visszaemlékezése

76 Uo. Karsai Lajos visszaemlékezése

77 Uo. Reményi József visszaemlékezése

78 HL Hdf. gy. Csót, „T” 7/1921.

Szózat vagy a „Hiszek egy ...” eléneklése követte. Végül ünnepi vacsora és dohány, szivar, esetleg sör kiosztása zárta le a búcsúestet.⁷⁹

A leszerelő táborból való elinduláskor az azonos irányba tartókból csoportokat alakítottak, amelyek az utolsó közös állomásig együtt utaztak. Onnan az egyes hazatérők egyéni utazóként folytatták útjukat hazáig. A megszállt területre tartókat Budapestre, az illető ország konzulátusához irányították.⁸⁰

A Hadügyminisztérium 16.034/el. 31. – 1919. számú parancsa értelmében a hazatérő tiszteknek és havidíjasoknak igazolniuk kellett hadifogságba esésük körülményeit és a hadifogság alatt magatartásukat. A hadifogságból hazatért tiszteknek már a leszerelő táborban kérniük kellett az igazoló eljárás megindítását.⁸¹

A csóti leszerelő táborban „1920 májusáig igazolást előkészítő hivatal nem működött. A fent jelzett időpont előtt a fogságból hazatért tisztek utasítva lettek, hogy hadifogságbeli magatartásuk igazolása iránti kérvényeiket a tartózkodási helyük szerint illetékes kerületi parancsnoksághoz nyújtsák be.”⁸²

1920 májusától azonban már a leszerelő táborban megindították az igazolási eljárást. E célból egy igazolást előkészítő bizottságot hoztak létre, amelynek elnöke a tábor parancsnokának helyettese, Radányi alezredes volt. A bizottság két másik tagja a leszerelő tábor tisztjei közül került ki.

Az igazolást előkészítő bizottság feladatairól így írt 1922. május 19-én a bizottság elnöke: „... az itteni igazolást előkészítő bizottság eddig is és ezentúl is mindig arra törekedett és fog törekedni, hogy a beérkezett tisztek, tisztjelöltek stb. lehetőleg mentől több, de legalább 2 jegyzőkönyvvel igazolják a hadifogságban eltöltött egész idő alatti magatartásukat. Ha ezt az egész időre nem is sikerül megszerezni, mert itt a táborban nincs mindig 2 olyan másik tiszt is a beérkezettek közt, (aki – B. A.) a benyújtóval egész idő alatt együtt volt. A kívánt vázlat elkészítését (a fogságba esés körülményeiről – B. A.) ezentúl mindig be fogom kérni a kérvényhez csatolás végett, de az már a ritkaságok közé tartozik, hogy 2 vagy több olyan tiszt tartózkodjék egyszer a táborban, akik egyszerre, egy helyen, együtt estek volna fogságba, s így egymásról tanúságot tehessenek, – ha ez előfordulna ezek jelentése is csatoltatni fog. De ... a táboron kívül levő tisztektől adatokat kérni, levelezést folytatni az igazolást előkészítő bizottság hatáskörén kívül esik.”⁸³

Tehát az igazolást előkészítő bizottság tényvázlatot vett fel a hazatért tisztekkel fogságba esésük körülményeiről és a fogság ideje alatti magatartásukról. Ezek tartalmazták, hogy hol, mikor, milyen körülmények közt, önhibájukból, vagy önhibájukon kívül kerültek-e az ellenség kezébe, illetve azt, hogy mettől-meddig, hol, s kikkel együtt voltak fogságban. Ugyancsak jegyzőkönyvek készültek azokkal a tisztársakkal, akik a kérvényt benyújtóval együtt voltak fogságban. A felvett jegyzőkönyveket az előkészítő bizottság megküldte a folyamodó illetőségi helye

79 Időközi ünnepek sorrendje a hazatérők szórakoztatására és búcsúztatására HL Hdf. gy. Csót, „T” számnélküli/1921.

80 HL Hdf. gy. Csót, „T” 7/1921.

81 Csóton 1919. december 14. és december 31. közt 14, 1920-ban 3032, 1921-ben 1127, 1922-ben 762 és 1923-ban 7 tiszt, tisztjelölt, egyéves önkéntes és továbbszolgáló altiszt kérte az igazoló eljárás megindítását.

82 HL Hdf. gy. Csót, 39/ig. elk. biz. – 1922.

83 HL Hdf. gy. Csót, 136/ig. elk. biz. – 1922.

szerint kerületi parancsnokság igazoló bizottságának, amely az igazoló eljárást lefolytatta és az igazoló ítéletet meghozta.

Az igazolást előkészítő bizottság hatáskörébe csak a táborban tartózkodó tanúkkal való jegyzőkönyvek felvétele tartozott, ezért figyelmeztették a folyamodókat, hogy kérvényükön tüntessék fel azoknak a magyarországi bajtársaiknak a nevét és pontos címét, akik az igazoló bizottság előtt érdemlegeset mondhatnak fogságba esésükről és fogság alatti viselkedésükről. Azoknak, akik nem voltak ilyen címek birtokában, azt tanácsolták, „kutassanak utána, hogy a tiszti igazoló bizottság elé való idézésre kellően fel legyenek szerelve a tanúk pontos címével.”⁸⁴

Az igazolás iránti kérvény benyújtásakor a folyamodó az igazolást előkészítő bizottságtól elismervényt kapott arról, hogy maga kérte maga ellen az igazolási eljárás megindítását. Ez azonban – figyelmeztették – nem ezt jelentette, hogy igazolt, mert az igazolást csak a megfelelő eljárás lefolytatása után az illetékes tiszti igazoló bizottság adja ki.

1922 májusában a Honvédség Főparancsnoka módosította az Oroszországban fogságban volt tisztekkel szembeni igazoló eljárást. A főparancsnoki rendelet kimondta, hogy mivel „ezen tisztek igazolása különböző igazoló bizottságoknál lett lefolytatva, ily módon különböző felfogás jutott érvényre, miért is az elbírálás nem volt egyöntetű. Az egyöntetű elbírálás érdekében elrendelem – folytatódott a rendelet –, hogy ezentúl a hadifogoly tényleges tisztek igazolási ügyei kizárólag a budapesti m. kir. honvéd kerület 3. számú igazoló bizottságánál tárgyalassanak.”⁸⁵

A legénységi állományú hazatérők esetében a fogságba esés körülményei és a fogság alatti magatartás – amennyiben nem merült fel államellenes tevékenység, vagy köztörvényes bűncselekmények gyanúja – nem képezte vizsgálat tárgyát.⁸⁶

Nagy súlyt fektettek azonban a leszerelő táborban azoknak a hazatérőknek a felkutatására, akik hadifogságuk alatt különböző államellenes cselekményeket követtek el, azaz a Vörös Hadseregben szolgáltak, különböző tanácsok, vagy hivatalok alkalmazottai voltak, vagy esetleg a bolsevik párt tagjaiként exponálták magukat, és most különleges feladatokkal tartanak Magyarországra.

Ezek felderítésére, a többi hazatérő közül való kiemelésére és Szovjet-Oroszországhelyi tevékenységük kivizsgálásra külön részleget hoztak létre.

Az Oroszországban működő magyar kommunisták tevékenységéről szóló információk gyűjtésének, nyilvántartásának feladatát a csóti leszerelő táborban

84 HL Hdf. gy. Csót, 51/ig. elk. biz. – 1922.

85 HL Hdf. gy. Csót, 145/ig. elk. biz. – 1922.

86 HL Hdf. gy. Csót, 124/ig. elk. biz. – 1922.

1920 nyaráig – az úgynevezett védelmi szolgálat⁸⁷ feloszlataáig – a védelmi összekötő tiszt látta el.

Az ellenforradalmi rendszer hatalomra segítésekor erősen kompromittálódott és ezért kényelmetlenné vált védelmi szerveket a 1920 júniusában ugyan feloszlatták, de ezek pótlására július 28-án létrehoztak egy újabb katonai nyomozó szervet, a Tájékoztató Szolgálatot, röviden „T” szolgálatot. Az új nyomozó szerv hatáskörét megállapító rendeletben – mint, ahogy Say alezredes, a Honvédelmi Minisztérium elnöki csoportjának főnöke megjegyezte – „a védelmi szolgálatból mentve lett, amit menteni lehetett.”⁸⁸

„A „T» szolgálat célja – mondta ki a felállításáról szóló utasítás – a katonai parancsnokságoknak a belföldi közállapotokról tiszta képet nyújtani, és ezáltal elkerülni azt, hogy az 1918-as forradalmi mozgalmakhoz hasonló események a honvédelemért felelős katonai közegeket előkészületlenül találják, továbbá a nemzeti, hazafias és honvédelmi eszmék terjesztése a nép szélesebb rétegeiben.”

Tanulva a védelmi szervek túlzott önállóságából következő hatáskör-túllépésekből a rendelet leszögezte: „A „T” szerveknek semminemű önálló hatáskörük nincs, hanem kizárólag azon parancsnokságok közegei, amelyekhez tartoznak.”

A félreértések elkerülése végett meghatározták az új nyomozó szervezet tevékenységét. E szerint a „T” szolgálat feladata kettős:

„a) az összes belföldi közállapotoknak (a sajtót is beleértve) nemzeti, honvédelmi és bolsevista szempontból való figyelése, a megfigyelések nyilvántartása és adatokkal, valamint bizonyítékokkal való alátámasztása. ... Államellenes bűncselekmény gyanúja esetén a „T» szervek a működési körükben tudomásukra jutott adatokat az illetékes rendőrhatalóságnak, illetve az ügyészségnek rendelkezésére bocsátják.

b) a nemzeti eszméknek terjesztése a nép legszélesebb rétegeiben. A polgárság és a hadsereg együvéforrasztása.”⁸⁹

A „T” szolgálat felállításával szinte egy időben, 1920. július 14-én a Honvédelmi Minisztérium 13. (igazságügyi) osztálya határozatot adott ki a „hadifogság alatt elkövetett bűncselekmények miatti eljárásról”, amely kimondta: „A hadifogságból

87 Az úgynevezett védelmi szolgálat a Nemzeti Hadseregnek a forradalmak és a Tanácsköztársaság alatt magukat exponált személyek felkutatására kirendelt tisztjeiből állt. A védelmi szervezet katonai nyomozói 1919 őszén és 1920 első felében – hatalmukkal visszaélve – tömegesen tartóztattak le polgári személyeket, tartottak házkutatásukat, személyi motozásokat, lefoglalásokat. 1920 nyarára a védelmi szervezet tevékenysége egyre inkább nyugtalanította az ellenforradalmat konszolidálni akaró köröket. A kormány tagjai felhívták a kormányzó figyelmét arra, hogy a katonai nyomozók módszerei, az általuk elkövetett atrocitások nem csak a magyar polgári lakosságban keltenek nyugtalanítást, és teszik bizalmatlanná az új renddel szemben, hanem külföldön is rossz fényt vetnek a rendszerre.

1920 júniusára a kormány úgy vélte, hogy sikerült a baloldali mozgalmakkal annyira leszámolni, hogy a kényelmetlenné vált különítményeket és védelmi szolgálatot feloszlatassák. A *Budapesti Közlöny* 1920. június 13-i 23. számában közzétették a Miniszterelnökség 4710/1920. M. E. számú rendeletét, amely megszüntette az összes katonai alakulatok (beleértve a védelmi szervek és különítmények) közegeinek azt a jogát, hogy polgári személyekkel szemben fellépjenek, őket letartóztassák, megmotozzák vagy náluk házkutatást tartsanak. Egyben elrendelte a fenn említett katonai szerveknek a katonai igazságügyi szervekbe való betagozását.

A miniszterelnöki rendelet megjelenésének napján a Honvédelmi Minisztériumban értekezletet tartottak, amely Soós Károly honvédelmi miniszter bejelentette, hogy „A Kormányzó úr Ófőméltósága a minisztereknek ígéretet tett olyan irányban, hogy a katonai védelmi szerveket megszünteti.” Bár az értekezlet résztvevőinek egy része határozottan ellenezte a védelmi szervezet feloszlataását, a miniszter kijelentette, hogy a kormányzó ígéretét kötelessége végrehajtani, ezért a védelmi szolgálatot megszünteti. HL HM 101.159/Eln. C. – 1920.

88 HL HM 101.159/Eln. C. – 1920.

89 HL HM 102.929/101.159/Eln. C. – 1920.

jelenleg tömegesen hazatérő katona egyének közt számosan vannak olyanok, akik bajtársaik bemondása alapján vagy egyéb, rendelkezésre álló adatok szerint hadifogságban létük alatt bűnvádi megtorlást igénylő cselekményeket követtek el." A rendelet felhívta a leszerelő táborok parancsnokságát, valamint az egyéb olyan parancsnokságokat, ahol a leszerelés szóba jöhetett, hogy gondoskodjanak arról, hogy „az illetők leszerelése előtt a terhükre rótt bűncselekmény tárgyában tényvázlat szerkesztessék és terjesztessék fel a területileg illetékes körletparancsnokságnak, amennyiben az előzetes letartóztatás feltételei fennforognak a fogházba való bekísérésről.”⁹⁰

A fennemlített két miniszteri rendelet szellemében – „a bolsevik eszme terjesztésére hazaküldött agitátorok és destruktív elemek ártalmatlanná tétele céljából” – 1920. szeptember 20-án a csóti leszerelő táborban is megkezdte működést egy kikülönített „T” osztály.⁹¹ Bár az osztály a táborparancsnokság alárendeltségében volt, közvetlen kapcsolatot tartott fenn a Honvédelmi Minisztérium 36/b. osztályával, valamint a székesfehérvári katonai körlet és a Veszprém vármegyei katonai parancsnokság „védelmi alosztályával.”⁹²

1920. szeptember 14-én kelt 585/eln. 36. b. – 1920. számú rendeletében a Honvédelmi Minisztérium konkrétan szabályozta, hogyan kell eljárni a leszerelő táborokban az Oroszországból hazatérő kommunistagyanús személyekkel. A rendelet, amely nem maradt fenn, valószínűleg utasította különböző fogadó szervezeteket, hogy információikat bocsássák a leszerelő tábor „T” osztályának a rendelkezésére. A „T” szolgálat csót-tábori kirendeltségének vezetője egy 1920. december 30-án kelt jelentésében, amelyben az osztály 3 havi működése során szerzett tapasztalatait foglalta össze, arról panaszkodott, hogy a kis létszámú kirendeltség a kapott hiányos adatok birtokában nem tud az 585/eln. 36. b. rendelet értelmében hatásosan eljárni a táborba érkezett gyanús elemekkel szemben. Jelentésében az elhárító munka elégtelenségeit az alábbiakra vezette vissza:

„...Miután az eddig beérkezett jelentések legnagyobb részben csak neveket tartalmaznak, a nevekkal kapcsolatos személyi adatok és ténykedések – amelyek szervezetekkel szemben vizsgálati eljárás megindítását teszik szükségessé – hiányoznak, ami az 585/eln. 36. b. rendeletben lefektetett eljárás munkáját rendkívül megnehezíti.

90 HM 461.997/13. – 1920. megjelent RK 40/1920. sz.

91 A csóti leszerelő tábor „T” osztályába beosztott személyek névsora nem maradt fenn. Az iratokon lévő aláírások alapján azonban rekonstruálható a „T” osztályhoz beosztott tisztek névjegyzéke:

Parancsnokok:	Wigh	őrnagy	1920 szept.– 1921 máj.
	Kovács Kálmán	alez.	1921 máj.– 1922 jan.
	Radányi Károly	alez.	1922 febr.– 1923 júl.
Beosztott tisztek:	Kaubek Emil	fhdgy.	1920 okt.–
	Tolnai Márton	fhdgy.	1920 okt.–1921 júl.
	Major	hdgy.	1921 ápr.–
	Csonka Sándor	fhdgy.	1921 júl.– 1921 nov.
	Szabó Ernő	X. roska.	1922 ápr.–?

A tiszteken kívül még két detektív, Kozma Lajos és Szabó Sándor is szolgált a „T” osztályon.

92 HL Hdf. gy. Csót, „T” 158/1921.

Annak megállapítására, hogy a feljelentett egyének működése bűnvádi eljárás von-e maga után, vagy nevezettek internálását teszi kívánatossá a kirendelt rendőrhatalósági közege van hivatva eldönteni, aki azonban döntést csak az esetben tud hozni, ha az adatok a ténykedést illetően a legmesszebbmenőkig fel vannak tárva.

Amennyiben nagyon gyakran előfordul, hogy a feljelentett egyén ténykedését igazolandó egyének nincsenek jelenleg a táborban, tehát a 14 napi vesztégzár csak ritka esetben hozza meg a kívánt eredményt.

Ennél fogva az osztály részéről egy állandó, legmesszebbmenő puhatolás, ügynevezett adatgyűjtő munka kell, hogy teljesíthessék. Ez a munka azonban csak akkor tud megfelelő eredményt elérni, ha megfelelő munkaerő áll rendelkezésre.

Tekintettel a majdnem 1000 főt meghaladó nyilvántartott exponensek számára a jelenleg rendelkezésre álló csekély munkaerőre (2 adatgyűjtő: Kozma Lajos és Szabó Sándor detektívek), és a tengeren érkező szállítmányok nagyságára és rövid tartamú itt létére, az esetleg fennakadás nélkül otthonukba jutó bolsevik agitátorok és egyéb destruktív elemekért felelősséget nem vállalok.

Az egyes fogadó állomások és az ország egyéb helyein felállított vizsgálati közlegek együttműködése az 585/eln. 36. b. rendeletben feltüntetett cél érdekében megkívánt eredmény elérése céljából feltétlenül megkívánatik. Szükséges továbbá, hogy minden olyan adat, amely idővel valamely hazatérővel szemben vizsgálati eljárást tesz kívánatossá, az összes közlegek részéről elsősorban a tábor „T» osztálya rendelkezésére bocsátassék.

Ami az adatok feldolgozását illeti, tekintettel az érdekelt felek nagy számára, megkívánatik egy legalább 5 főből álló adatgyűjtő (detektív) csoport felállítása, amely minden tekintetben – a táborparancsnokság intézkedései szerint – „T» osztály működési körébe utaltatna. ...”⁹³

A jelentés szerint tehát a „T» osztály feladata Csóton, az Oroszországban a kommunizmus mellett valamilyen formában magukat exponáló hadifoglyok személyéről, tevékenységéről adatok gyűjtése, azok rendezése, nyilvántartása volt. Erre azért volt szükség, hogy ha a nyilvántartásban szereplő személyek közül valaki a leszerelő táborba érkezett, a szállítmányból rögtön kiemelve megindíthassák ellene a vizsgálatot.

Milyen úton jutottak el az adatok a csóti leszerelő tábor „T» osztályához?

A külföldön felállított fogadó bizottságok tisztjei már jóval a magyar határ előtt figyelemmel kísérték az ott átvonuló hazatérőket. Beszélgetéseik során kikérdezték őket arról, hogy kik léptek be Oroszországban a kommunista pártba, a Vörös Hadseregbe, kiknek volt valami funkciója. Az így szerzett információkat azután távirati úton továbbították a leszerelő tábor felé,⁹⁴ ahol a „T» osztály által vezetett nyilvántartásba kerültek. Ezeket az adatokat egészítették ki azok a jelentések, amelyeket a határmenti fogadó bizottságok mellé beosztott detektívek adtak le, akik a határtól a leszerelő táborig kísérték a szállítmányokat, elvegyülve a hazatérők közt.⁹⁵ A szállítmányok Csótra érkezésekor vette át a „T» osztály azokat a

⁹³ HL Hdf. gy. Csót, „T» 178/1921.

⁹⁴ HL Hdf. gy. Csót, „T» 156/1921., 323/1921.; Magyar Országos Levéltár VII. osztálya (volt Párttörténeti Archivum) (a továbbiakban: PA) 653. f. 2/14. ó. e.

⁹⁵ HL HM 102.997/Eln. C. – 1920., 103.258/Eln. C. – 1920.; Hdf. gy. Csót, „T» 339/1921.; PA 867 1/m-8. Moldovai Miklós visszaemlékezése

blankettákat is, amelyeket a szállítványparancsnokok hoztak Bécsből az ostbahnhofi hadifogoly-irányító osztagtól. A blankettán a bécsi kirendeltség tisztjei az alábbi szempontok alapján jellemezték a transzportot:

„Mi a véleménye a szállítvány tagjainak megbízhatóságáról:

- a) nemzeti szempontból,
- b) társadalmi szempontból (bolsevik),
- c) a zsidó vallású hadifoglyokról,
- d) tud-e megnevezni gyanús elemeket?”⁹⁶

De kerültek a csóti leszerelő tábor „magyar exponenseket” nyilvántartó könyvébe adatok a Honvédelmi Minisztérium leirataiból és a rendőrség átírataiból is, amelyek a hazatért tiszteknek hadifogságukról írt részletes jelentései⁹⁷ vagy feljelentések⁹⁸ útján jutottak az említett szervek birtokába.

Sok információt adtak a leszerelő táborba érkezett hazatérők is oroszországi bajtársaikról. Voltak, akik önként tettek feljelentést a „T” osztályhoz beosztott detektíveknel.⁹⁹ Mások, mivel nevük már szerepelt a nyilvántartásban, a vizsgálat során vallottak rá társaikra.¹⁰⁰ Sőt olyan is volt, mint egy Karóczkai István nevű hazatérő, akiről így írtak a „T” osztály egyik jelentésében: Nevezett azt állítja, hogy egy Horváth János nevű volt 18. honv. gy. e.-beli fhdgy. volt az oktatója a taskenti agitátorképző iskolán, aki őt megbízta azzal, hogy idehaza jelentkezék mindjárt az első helyen és jelentse fel mindazokat, akik vele együtt lettek hazaküldve. Karóczkai ezt meg is tette, és vele együtt jött taskenti agitátorokat ki is szolgáltatta.”¹⁰¹

Úgy látszik, az információszerzésnek e módjai nem elégitették ki a „T” osztály vezetőjét, mert 1921. március 31-én a beosztott detektívek munkájának átszervezésére tett javaslatot, amely szerint: „Egy része a detektíveknek, mint propagandatiszt a legénység bizalmát megnyerte, további beszélgetések alkalmával egyes megbízható hazatérőktől a veszedelmesek nevét, talán a köztük levőket is megtudták. Ezen tapasztalatokat a »T« osztálynál az irodamunkát végző és a kivizsgálást folytató detektívekkel közölték, akik ezután az eljárást megindítanák. Ez a módszer volna a legkeresztülvihetőbb” – fűzte hozzá az osztály vezetője.

„Ami a köztük való élest illeti – folytatódik a detektívek alkalmazásáról szóló fejtegetés – nem vihető keresztül. A legcélszerűbb az volna, ha a detektív akkor kerülne a hazatérők közé, amikor azok még fertőtlenítés előtt állnak. Azonban ezt a detektívek nem akarják vállalni, mert ki vannak téve a fertőzésnek.

A másik módszer az volna, ha a fertőtlenítés után vegyülnének középük. De miután akkorra a hazatérők már érintkezésbe léptek a már itt levőkkel, figyelmeztetve lesznek, hogy detektívek vannak köztük.

Tekintettel arra, hogy a hazatérők annyi mindenben keresztül mentek, nagy éleslátással bírnak, hamar felismernék, hogy a hozzájuk csatlakozottnak valami megbízatása van, és mindjárt gyanút fognak. Azon kívül a jelenleg beosztott

96 HL Hdf. gy. Csót, „T” 280/1921.; HM 103.055/Eln. C. – 1920.

97 HL HM 102.997/Eln. C. – 1920., 103.122/Eln. C. – 1920., 103.175/Eln. C. – 1922., Hdf. gy. Csót, „T” 136/1920.

98 HL Hdf. gy. Csót, „T” 128/1921., „T” 163/1922.

99 HL Hdf. gy. Csót, „T” 192/1921. (Ruip Ferenc feljelentése Gyulvás József ellen); Visszaemlékezések: Moldovai Miklós PA 867 1/m-8 (a szállítmánnyal érkezett két tiszt jelentette fel őket), Hauer István PA 867 1/h-1

100 HL Hdf. gy. Csót, „T” 33/43– 1921.; Szabó Dezső visszaemlékezése PA 867 1/sz-1.

101 HL Hdf. gy. Csót, „T” 280/1921.

detektívek nem tudnak oroszul, és nem ismeretesek az orosz viszonyokkal, s így az első negyedórában elárulják magukat. ...

Biztos sikerre vezetne az a módszer, hogy ha a detektív – lehetőleg olyan, aki orosz fogságban volt – már Passauban csatlakozna a hazatérőkhöz, és itt a 14 napos vesztegzárat köztük töltene. Színleg, mint a többi leszerelne. Ennek az az előnye is megvolna, hogy ellenőrizné mindazokat a bolsevista elemeket, akik megbízatásuk folytán kiválnak a szállítmányból azon célból, hogy kerülő úton jöjjenek az országba.”¹⁰²

A különböző csatornákon beérkező információkat a „T” osztály irodáján név szerinti nyilvántartásban dolgozták fel. Ebben a néven és az illető terhére rótt cselekményeken kívül igyekeztek – ha mód volt rá – az olyan ismertető adatok mellett, mint a születési év, illetőségi hely, csapattest, a személyleírást is feltüntetni.¹⁰³ Természetesen szerepelt a nyilvántartásban a feljelentők neve és címe is, hogy ha szembesítésre kerülne sor, bármikor fellelhetőek legyenek.

A leszerelő tábor „T” osztályán vezetett nyilvántartás volt talán a legtöbb információt nyújtó kimutatás a Szovjet-Oroszországban működő magyar kommunistákról, kezdve a Petrográdi Magyar Katona Tanács tagjaitól a Magyar Vörösparancsnok Képző Iskola tanárain és hallgatóin át, le az egyszerű párttagokig és vöröskatonáig.

A katonai ügyészségek, sőt a Belügyminisztérium közbiztonsági és nyomozó osztálya is meg-meg keresték a csóti „T” kirendeltséget az Oroszországban tevékenykedő magyarokról szóló adataik kiegészítése végett.¹⁰⁴

A nyilvántartás adataira támaszkodva, alaposan felkészülve várták a „T” osztály beosztottjai a Csótra érkező szállítmányokat. Mivel az 1920. május 20-i koppenhágai magyar–szovjet hadifogolycsere-egyezmény megkötése után várható volt, hogy mind nagyobb számban térnek vissza „hazafiatlan elemek”, katonai részről felkérték a belügyi kormányzatot, hogy a leszerelő táborokba rendeljen ki szakszemélyzetet, hogy „a veszélyesnek jelzett, de katonailag nem kezelhető hazatérőkkel a fennálló rendelkezések értelmében eljárjon.”

A Honvédelmi Minisztérium hadifogolyügyekkel foglalkozó 36. osztályának többszöri kérésére a Belügyminisztérium 1920. október 16-án kelt 66.503/VI. a. 1920. számú rendeletével 5 detektívet bocsátott a leszerelő táborok rendelkezésére. Köztük kettőt a csóti, egyet a miskolci leszerelő táborba, további kettőt pedig a királyhidai fogadó bizottsághoz osztottak be. Egy 1920 decemberi jelentés a detektívek számát elégtelennek tartotta, mert a csóti táborba egyre több olyan

102 HL Hdf. gy. „T” 193/1921.; Szabó Dezső volt vöröskatona a detektívek beépülési kísérletéről így beszél visszaemlékezésében: „Bécsben hadifogolynak álcázva két detektív jött oda hozzánk, de olyan ügyetlenül viselkedtek, hogy már az első fellépésnél felismertem bennük az ázsán provokatört. Az egyik szót oroszul, a másikat magyarul mondják és mindig a Vörös Hadseregéről kívánnak velem beszélni. ... én átlátok a szítán és elpírongatom magamtól őket.” PA 867 1/sz-1.

103 HL Hdf. gy. Csót, „T” 183/1921., „T” kt 185/1922. A visszaemlékezők így beszélnek a nyilvántartásról: „Amikor tőlem kérdezték a nevemet, elővetek egy vastag könyvet, és abban keresték a nevemet. Meg is találták, és mondták a születési évemet, a várost, a szakmámat, és olvasták tovább: az Orosz Kommunista Párt tagja, vörös századparancsnok és 1919. szeptember 22-én megsebesült.” Krizsán István visszaemlékezése, PA 867 1/k-309. „A csóti rendőri kirendeltségnek egész gyűjteménye volt az oroszországi magyar kommunisták -bűneiből. ABC rendbe szortírozták a spiclijelentéseket. Az én jellemzésem például így kezdődött: -Kun jobb keze, tipikus zsidó, szőke. Be kellett bizonyítanom, hogy nem vagyok zsidó. Azt pedig maguk is látták, hogy barna vagyok, így elhanyagolódott annak a beköpésnek a realitása, hogy Kun Béla jobbkeze voltam. Egy hónapi fogságba és rabságba került, amíg ez a vád is elesett, és elengedtek rendőri felügyelettel.” Pogonyi Antal visszaemlékezése. PA 867 1/p-8.

104 HL Hdf. gy. Csót, „T” 119/1920., 193/igb. – 1922.

hazatérő érkezett, akiknek „legéberebb és folyamatos figyelése nagyon fontos”, s amelyet a csót-tábori „T” osztályhoz beosztott két nyomozó elvégezni nem képes.

Mivel a fennállt rendelkezések értelmében a nyomozás során bűnösnek talált hazatérőkkel szembeni további eljárást csak a rendőrhatalóságok kezdeményezhették, a 66.503/VI.a. számú belügyminiszteri rendelet intézkedett, hogy a csóti táborba időnként szálljon ki a pápai rendőrkapitányság egy tisztviselője, és a veszprémi ügyészség egy munkatársával döntsenek az ott visszatartott hazatérők további sorsa felől. Ez az eljárás azonban nem bizonyult megfelelőnek. A kirendelt rendőrtisztviselő nem tartózkodott állandóan a táborban, és kiszállásait az ügyészség egy tagjának egyidejű jelenlététől tette függővé, ezért az internálási végzések késtek. Tekintettel arra, hogy „nem volt célszerű és kívánatos az internálásra kerülő egyéneket túl hosszú ideig a leszerelő táborban tartani”, a Honvédelmi Minisztérium részéről szorgalmazták egy olyan rendőrhatalóság felállítását Csóton, amely állandóan a leszerelő táborban tartózkodik, és az ügyészséggel való konzultálás nélkül is joga van internálási ügyeket kezdeményezni és azokban dönteni. A fentiek alapján kérték a belügyminisztert, hogy rendeljen ki a csóti leszerelő táborba 2 rendőrtisztviselőt és 8–10 detektívet, akik a Honvédelmi Minisztérium által ott fenntartott „T” szervekkel együttműködve végeznék a hazatérő hadifoglyok perlusztrálást.

E tárgyban a honvédelmi tárca 1921 márciusában átirattal fordult a Belügyminisztériumhoz. Ebben kiemelte, hogy a hazatérő hadifoglyok, mint leszerelők és a polgári életbe visszatérők, tulajdonképpen csak a leszerelés technikai végrehajtása tekintetében tartoznak a honvédelmi igazgatáshoz, ennek ellenére a leszerelő táborokban katonai szervek végzik a visszatérők politikai szűrését is. A trianoni békeszerződés miatt azonban a honvédség létszámában olyan kényszerű csökkenés történt, amelynek következtében a honvédelmi tárca ezt a feladatot önállóan már nem vállalhatja. Ezért újfent sürgette a csóti „T” szervekkel együttműködő állandó rendőri kirendeltség felállítását a leszerelő táborban. A kirendeltség feladatának az alábbiakat javasolták:

- „1. A hadifoglyok megfigyelése;
2. A gyanúsak kiválasztása;
3. A katonai igazságszolgáltatásnak alávetett bűnösök átadása a katonai igazságszolgáltatásnak;
4. Internálások iránti határozathozatal;
5. A hazabocsátott hadifoglyok megfigyelésére teendő intézkedések (a közigazgatási hatóságok értesítése, ellenőrzése stb.).¹⁰⁵

¹⁰⁵ A HM 1920. december 12-én, 1921. március 22-én és 1921. április 5-én kelt 1115/el. n. 36. b. – 1920., 1363/el. n. 36. b. – 1921. és 1725/el. n. 36. b. – 1921. számú a Belügyminisztériumhoz, illetve az Igazságügyminisztériumhoz címzett átiratai. Megtalálhatók: PA 653. f. 2/14. ő. e.

A fentiekben részletezett okok és alapelvek szerint kezdte meg működését 1921 májusában a „M. kir. Államrendőrség Csóttábori Kirendeltsége”,¹⁰⁶ amely a „T” osztállyal karöltve végezte az állambiztonsági szempontból gyanús hazatérők kiemelését és az utánuk való nyomozást.

A kihallgatások, nyomozások lefolyásától sajnos kevés korabeli adat maradt ránk. A „T” osztály irataiból csak annyit tudunk meg, hogy azok a hazatérők, akiknek a neve „az exponensek nyilvántartásában szereplők nevével többé-kevésbé megegyezik, a „T» osztályhoz beosztott nyomozó szervek által oroszországi magatartásukat illetőleg kihallgattatnak.”¹⁰⁷ Amennyiben adataik a nyilvántartásban szereplő adatokkal nem egyeznek meg, és a szállítmánnyal érkezett tisztek igazolták személyazonosságukat, leszerelték őket.¹⁰⁸

Ugyancsak szabadon engedték azokat a hazatérőket, akik bár az exponensek jegyzékében szerepeltek, de csóti kihallgatásukon „megállapítást nyert azon körülmény, hogy oly cselekmény, mely az esteleges letartóztatást vagy visszatartást tette volna szükségessé, nevezetteket nem terhelte.”¹⁰⁹

A gyanúsítottaknak a szállítmányokból való kiemeléséről, a velük való bánásmódról hivatalos feljegyzések nem maradtak fenn. A tábor alkalmazottainak és lakóinak – köztük olyanok, akiket oroszországi tevékenységük miatt vizsgálat alá vontak – visszaemlékezése szerint a kiemelés a megérkezés napján vagy az azt követő napon történt.¹¹⁰ Ezt támasztja alá a tábor egyik detektívjének, Kotoff Olivérnek a jelentése, amely elmondja, hogy az izgatás és vöröskatona volta miatt őrizetbe vett Machalek Károly, akit a fogdából a fürdőbe vezényeltek munkára, beszédbe elegyedett az újonnan érkezett szállítmány tagjaival. Ez, mint jelentésében a detektív írja, „a megelőző és puhatoló eljárásra veszélyes, mert elmondja nekik, hogy (a fürdő után – B. A.) meg lesznek imotozva, és esetleg kompromittáló kommunista brosúrákat eldognak, s az igazoló eljárásról, a nyilvántartásról, s minden olyan dologról, amiről a hazatérőknek nem kell előzetesen tudomással bírnia felvilágosítással szolgálhat, így a nyomozást erősen gátolja, vagy meddővé teszi.”¹¹¹

106 Sajnos a m. kir. államrendőrség csóti kirendeltségének iratanyaga elveszett, így nem rekonstruálható pontosan a táborban működő, katonai irányítás alatt álló „T” osztály és a rendőri kirendeltség egymáshoz való viszonya. Azt sem tudjuk, hányan szolgálták egyszerre a rendőri kirendeltségnél. Az oda beosztott rendőrök nevét is csak a „T” osztályhoz küldött átiratokon lévő aláírásokból ismerjük. Ezek szerint a kirendeltség vezetője Györfly Aladár rendőrkapitány volt. Rajta kívül 1921 nyarán a pápai rendőrkapitányság két tisztviselője, Popovits Lajos és Harmuth János rendőrkapitányok is a táborban tartózkodtak. A kirendeltség vezetőjét a vétkesnek talált hazatérők elleni rendőrhatalósági intézkedések meghozatalában dr. Kristyóri István fogalmazó támogatta. A nagyforgalmú 1921. évben a csóti kirendeltség megerősítésére dr. Angyal Iván és dr. Hajniki Béla rendőrfogalmazókat is beosztották a leszerelő táborba. A kihallgatásokat és nyomozásokat végző detektívek nevei az iratokon való előfordulás sorrendjében: Kotoff Olivér, Kovács ..., Stoffer Ferenc, Árvay ..., Fábíán (Bábán?) László, Gazdag Ferenc, Berecz (Perecz?) József, Busch Ferenc, Vincze Károly és Jakab Ferenc. Magyar Országos Levéltár (a továbbiakban: OL) K. 149 8/15. tétel 1909/Res – 1921. BM, OL K. 73. 42. tétel 98.422/13 – 1921.; HL Hdf. gy. Csót, a „T” osztály iratai.

107 HL Hdf. gy. Csót, „T” 262/1921.

108 HL Hdf. gy.

109 Ez történt Kunvári Aurél hadnagy, valamint Balázs János, Czenelák János és György Balázs hazatérőkkel. Az utóbbi esetében az államrendőrség pápai kapitánysága felkérte a „T” osztályt, hogy a megfigyelés (karantén) tartama alatt nevezettet szembesítse az Omszkból és Moszkvából jött hazatérőkkel, és őket György Balázs oroszországi magatartásával kapcsolatban hallgassa ki. Hdf. gy. Csót, „T” 55/1920., 103/1921.

110 Visszaemlékezések: Krizsák István PA 867 1/k-309., Moldovai Miklós PA 867 1/m-8, Sárác Antal PA 867 1/s-35.; Eisenbach Jakab, Tóth Gábor és Németh Sándor HL Hdf. gy. Csót

111 HL Hdf. gy. Csót, 193/ígb. – 1922.

A szállítmányból való kiemelés a szállítmány névjegyzékének és az exponenseket nyilvántartó könyv adatainak az összevetésével történt. A beérkezők valamennyien úgy érezték, mint azt Eisenbach Jakab megfogalmazta: „... aki onnan (Oroszországból – B. A.) elindult, annak már a papírja itt feküdt. Tudtak mindent: ki ez, ki amaz.”

A gyanúsítottakat a többiektől elkülönítve egy tornyos barakkba vitték, amelyet a katonahumor Przemysl-erődnek nevezett el. Ez, a tábor volt kocsisának visszaemlékezése szerint, amolyan „letartóztatási épület volt.” Az itt működő fogda a „T” osztály alárendeltségébe tartozott. A foglár a még a rendőri kirendeltséghez kihallgatásra rendelt foglyokat is csak a „T” osztály vezetőjének engedélye alapján adhatta ki.¹¹²

A fogdában tartottak, visszaemlékezések szerint, nem részesültek a többi hazatérőnek járó kedvezményekből. Élelmezésük is gyengébb volt. Tóth Gábor¹¹³ szerint reggelre feketekávét, délben és este főleg leveket kaptak. Németh Sándor¹¹⁴ viszont úgy emlékszik, hogy a fogdában levők ebédje legtöbbször sült krumpli volt.

1922 májusában a letartóztatásban lévő hazatérők azt kérték a tábor parancsnokától, hogy engedélyezze számukra, hogy könyveket kaphassanak és napi négy órát a friss levegőn tölthessenek. Ezen kívül kérelmezték, hogy pénzért cigarettát és dohányt vásárolhassanak. Az engedélyt Krämer alezredes, a tábor parancsnoka meg is adta.¹¹⁵

Amíg ügyük kivizsgálása folyt, a letartóztatottak idejüket a fogdabarakk 10–15 fős celláiban töltötték. Innen kísérték őket kihallgatásra. A visszaemlékezések szerint ez napjában 2–3-szor, sőt időnként éjjel is megtörtént. Visszaemlékezések alapján arra következtethetünk, hogy a „T” osztály tisztjei és a rendőri kirendeltség nyomozói külön-külön folytatták a kihallgatásokat. A gyanúsítottak valamennyien meglepődtek, hogy vallatóik egy „nagy fekete könyvből” pontosan tudták, hogy Oroszországban melyik táborban voltak, s ott mit csináltak. A kihallgatás módszerei egyes visszaemlékezések szerint eltérőek voltak a katonáknál és a detektíveknél. Tóth Gábor szerint, míg Kovács alezredes a „T” osztály akkori vezetője „egy nagyon jóindulatú [ember] volt, [aki] egyáltalán nem beszélt gorombán velünk”, addig Kotoff Olivér nyomozó – annak ellenére, hogy Tóth tartalékos zászlós volt – a kihallgatás során nemcsak ordított vele, hanem meg is pofozta.

Bár a kihallgatottak többségének egyáltalán nem volt ilyen jó véleménye a vizsgálatot vezető katonatisztekről, abban azonban egyetértettek Tóth Gáborral, hogy a legrosszabbul a detektívek bántak velük. A később megkérdezett gyanúsítottak visszaemlékezéseikben valamennyien azt vallották, hogy a kihallgatásokon a detektívek pofozták, sőt gumibottal verték őket.¹¹⁶

112 HL Hdf. gy. Csót, 288/igb. – 1922.; Visszaemlékezések: Krizsák István szerint két barakk volt, egy a kommunisták, egy pedig a gyanúsítottak számára. PA 867 1/k-309.; Sárác Antal: PA 867/1/s-35-

113 HL Hdf. gy. Csót, Tóth Gábor visszaemlékezése

114 HL Hdf. gy. Csót, Németh Sándor visszaemlékezése

115 HL Hdf. gy. „T” 148/1922.

116 Visszaemlékezések: Tóth Gábor és Németh Sándor HL Hdf. gy. Csót; Krizsák István PA 867 1/k-309, Maár Gyula PA 867 1/m-11, Hauer István PA 867 1/h-222, Sárác Antal PA 867 1/s-35, Szabó Dezső PA 867 1/sz-1, Pogonyi Antal PA 867 1/p-8

Egy korabeli irat tanúsága szerint 1921 decemberében a Csóton visszatartott Lefkovich (László) Aladár hadapród hozzátartozói is úgy értesültek, hogy „nevezettet bántalmazták is” a táborban, bár erre, mint írták „positive adatunk nincs.”¹¹⁷

Ruppert Dezső liberális képviselő a zalaegerszegi internáló táborral kapcsolatos 1922 január 28-i parlamenti interpellációjában 75 olyan oroszországi hazatérőt említ, akiket Csótról vittek az internáló táborba, miután „ott borzalmasan megverték és megkínózták őket.”¹¹⁸

A kihallgatások során egy haláleset is történt. 1922. november 16-án egy Kasuba Tóth Mihály nevű férfit hoztak lakóhelyéről, Kecskemérről a csóti leszerelő táborba. Mivel azzal vádolták, hogy a Vörös Hadseregben szolgált, majd titkos megbízatással Magyarországra küldték, vizsgálat indult ellene. 1922. november 28-án – a tábor parancsnoka és a „T” osztály vezetője által hitelesített jegyzőkönyv szerint – Tóth Mihály szublimálttal megmérgezte magát. Bár maga a mérgezés enyhe lefolyású volt, a szövődményként fellépett vesegyulladásba Tóth december 8-án belehalt.¹¹⁹ Ezt erősíti meg visszaemlékezésében Soós Sándor is, aki – állítása szerint – személyesen ismerte Tóth Mihályt, és a temetésén is jelen volt. A hivatalos verzió mellett azonban akkor is és később is fennállt az a vélemény, hogy Kasuba Tóth Mihály vesegyulladása összefüggésben állhatott a detektívek gumibotos kihallgatási módszereivel.

A fennmaradt iratok szerint Tóth Mihály volt az egyetlen, aki az őrizetbe vettek közül a táborban meghalt. Német Sándor ugyan azt állította, hogy egy Csizmadia Sándor nevű hazatérőt a detektívek „elpusztítottak briliánsaiért”, amelyeket Oroszországból hozott magával. Ez azonban nem így volt. Csizmadia Sándort, akit 1923 januárjában tartóztattak le Csóton Oroszországban elkövetett rablások miatt, 1923. február 15-én átadták a székesfehérvári katonai ügyészségnek.¹²⁰ A „T” osztály csak 1923. március 29-én értesült arról, hogy Csizmadia a székesfehérvári kórházban meghalt.¹²¹

Az Oroszországból hazatérő kommunistagyanús hadifoglyokkal való eljárásról szóló, 1920. szeptember 14-én kiadott 585/eln. 36. b. számú honvédelmi miniszteri rendelet értelmében azokat a visszatérőket, akik ellen gyanú merült fel, további nyomozás céljából a vesztegzár letelte után is vissza lehetett tartani a leszerelő táborban. A lefolytatott vizsgálatok során dőlt el, hogy az illetőt szabadlábra helyezik-e, vagy letartóztatják.¹²²

117 Hdf. gy. Csót, „T” 43/1922.

118 A Nemzetgyűlés Naplója, Bp., 1922. január 28-i 300. ülés. Közli: iratok az ellenforradalom történetéhez. A fasiszta rendszer kiépítése és a népnomor Magyarországon 1921–1924. (Szerk.: *Nemes Dezső*) Budapest, 1956. 145. o. 2. sz. lábjegyzet.

119 HL Hdf. gy. Csót, „T” 284/1922. Masszi Lajos is megemlékezik egy öngyilkosságról. Emlékezete szerint valamilyen Mihály nevű ember, aki civilben járt, és tisztiszolga lehetett a „T” barakkban, kísérelt meg öngyilkosságot – elvágta a saját torkát – attól való félelmében, hogy kommunista tevékenységét leleplezik. A visszaemlékezés szerint az illető nem halt meg, hanem felgyógyulása után elvitték Fehérvárra. HL Hdf. gy. Csót, Masszi Lajos visszaemlékezése

120 HL Hdf. gy. Csót, 1/igb. – 1923., 15/1923. V. iktató; OL K. 73. 42. tétel 54.148/13-1922. Visszaemlékezéseiben Pogonyi Antal azt állítja, hogy egy Méhes Lajos nevű hazatérőt a „Horthy-rendőrség detektívjei Csóton halálra kínoztak és egy gödörben ástak el.” Szabó Dezső pedig egyenesen kivégzésekről is beszél. PA 867 1/p-8 és 867 1/sz-1. E két állítás azonban semmilyen dokumentummal sem támasztható alá, sőt az utóbbi teljesen megalapozatlannak látszik.

121 HL Hdf. gy. Csót, 63/igb. – 1923. iktatókönyv

122 HL Hdf. gy. Csót, „T” 43/1922.

Ennek eldöntése a vizsgálati anyag alapján a rendőrhatóság feladata volt. Erre 1921 májusáig, az állami rendőrség csóti kirendeltségének felállításáig, a pápai rendőrkapitányság, mint elsőfokú rendőrhatóság volt hivatva. A „T” osztály tehát, miután az ilyen ügyekben lefolytatta vizsgálatot, a nyomozati anyagot átadta a pápai rendőrkapitányságnak. Ott ez alapján döntöttek, hogy az illetőt szabadon bocsássák-e, vagy megindítsák-e ellene az eljárást? A csót-tábori rendőri kirendeltség felállítása után az lett a döntésre jogosult hatóság ezekben az ügyekben. A „T” osztály szerepe, miután az egy-egy hazatérőről összegyűjtött anyagot átadta a rendőrhatóságnak, véget ért. Feladata csak a terhelő adatok összeállítására, nyilvántartására és a bizonyításra terjedt ki.

A leszerelő tábor „T” osztályának viszonyaiban felállításától 1922 júliusáig csak annyi változás történt, hogy a Honvédelmi Minisztérium 1921. november 30-án kelt 57.426/kat. pol. – 1921. számú parancsával „működésének befejezéséig” a székesfehérvári katonai körlet „T” osztálya¹²³ helyett, székesfehérvári csendőrkörület „T” osztályának alárendeltségébe helyezték. A rendelet kimondta: „A csóti leszerelő tábor »T« osztálya utasításait a Honvédelmi Minisztériumtól a csóti táborparancsnokság útján kapja, amelynek egyúttal alá van rendelve. Hazavédelmi, vörösvédelmi és propaganda-tevékenységét a székesfehérvári csendőr kerületi parancsnokság is irányítja, amiért is oda állandóan jelenteni tartozik.”¹²⁴

Létszámcsökkentés miatt 1922. július 10-én a táborban működő „T” osztályt és az igazolást előkészítő bizottságot – amelyekben Radányi Károly alezredes személyében 1922 februárja óta közös vezetője volt – igazoló bizottság révén összevonták.¹²⁵

Az új elnevezés arra utal, hogy bár az újonnan szervezett bizottság átvette hivatali elődeinek – a szervezett hazaszállítás befejeződésével – egyre csökkenő feladatait, munkájának nagy részét a hadifogságban volt állami tisztviselők fogságbeli magatartásának igazolása tette ki.¹²⁶

Arról, hogy a csóti táboron mennyi hazatérő haladt át, és ezek közül hány főt vontak politikai vizsgálat alá nem rendelkezünk pontos adatokkal. Kirchner Sándor ezredes, a Honvédelmi Minisztérium hadifogoly osztályának vezetője egy csóti szemleútjáról készült jelentésében 1921. szeptember 4-én ezt írta: „Amióta a rendőri kirendeltség a csóti táborban működik, tehát kb. 4 hónapja, cca 2500 hazatérő ellen folytatott le vizsgálatot. 92 esetben hozott internálási határozatot, és kb. 1000 esetben javasolt rendőri felügyelet alá helyezést.”

123 HL Hdf. gy. Csót, „T” 96/1920.

124 HL Hdf. gy. Csót, „T” 713/1921.

125 HL Hdf. gy. Csót, kt. 1/igb. – 1922., 136/igb. – 1922.

126 HL Hdf. gy. Csót, 204/igb. – 1922., Mitsányi Ferenc igazolási kérelme. A *Budapesti Közlöny* 145/1922. számában megjelent ugyanis a 5300 ME. számú rendelet, amely az állami tisztviselők háborús éveinek a szolgálati időbe való beszámítását szabályozta. A rendelet kimondta, hogy az állami tisztviselők hadifogságuk tartamára is igényelhetnek átmeneti személyi pótlékokat, amennyiben a hadifogságban eltöltött időt valamelyik hazai leszerelő tábor által kiállított igazolvánnyal igazolni tudják. A hadifogság tartamát igazoló okmányok mellé csatolni kellett a katonai igazoló bizottságnak azt a bizonyítványát, hogy „a tisztviselő a hadifogságba jutás és a hadifogság alatti magatartás tekintetében igazoltnak találtatott.” Mivel korábban a legénységet és az egyéves önkénteseket, mint nem tiszteket, nem vetették olyan igazolási eljárás alá, amelynek eredményeként a fenti rendeletben megkívánt bizonyítványt megkaphatták volna, 1922 júliustól tömegesen fordultak a leszerelő táborhoz ezek kiadásáért. Az igazolások kiadása, a volt „T” osztály nyilvántartója alapján, az igazoló bizottság feladata lett. A bizottság a csóti tábor végleges megszűnéséig, 1923. július 15-ig működött.

Az internáláshoz képest sokkal enyhébb rendőri felügyelet, illetve megfigyelés alá helyezést általában az alábbiakkal indokolták: „Megállapítást nyert ugyan, hogy orosz fogságának tartama alatt vöröskatona és kommunista párttagjelölt volt, és a moszkvai vezetőség által Magyarországra küldetett a kommunisták megszervezésére, mindezt azonban meg nem cáfoltt vallomása szerint ama kényszer hatása alatt tette, illetve vállalta, mert másként nem kapott élelmet és, mert remélte, hogy így hamarabb visszakerül hazájába.” Mindezeket a retorziókat Kirchner ezredes túl enyhének találta. Hangsúlyozta, hogy a csóti „T” osztály és rendőri kirendeltség által „lelkiismeretesen és alaposan perlusztrált agitátorok” internálási határozatának ilyen általános szempontok alapján való megítélése milyen veszélyes a társadalomra nézve, és követelte a hadifogság alatti tevékenység szigorúbb elbírálását.¹²⁷

Egy másik jelentés szerint „1921. május 1-től az év novemberéig, vagyis 7 hónap alatt beérkezett 9597 hazatérő közül 38%-ot (3646 főt – B. A.) tett ki azoknak a száma, akik, mint az állami és társadalmi rend szempontjából veszedelmesek, illetve aggályosak internálás, rendőri felügyelet, rendőri megfigyelés alá helyezettek, vagy a katonai hatóságoknak átadottak.¹²⁸

A következő három és fél hónapban, tehát 1921 decembere és 1922. március 15. közt tovább nőtt a vizsgálat alá volt hazatérők aránya. Az ez alatt az idő alatt visszatért 950 volt hadifogoly közül 662 fő, azaz csaknem 70%-uk ellen indult valamilyen vizsgálat.¹²⁹

Egy 1922 novemberi adat szerint a csóti rendőri kirendeltség fennállása, azaz 1921 májusa óta hazatért 11 404 katonából csak 7291 személyt bocsátottak simán a leszerelő táborból, több mint harmaduk, azaz 5113 fő ellen valamilyen eljárás indult.¹³⁰

A vizsgálat alá vontak fent közölt nagy arányszámának ellentmondanak viszont a csóti „T” osztály irattárában fennmaradt azon dokumentumok, amelyek a leszerelő táborban 14 napnál tovább visszatartott hazatérők nevét tartalmazzák. Ezen adatok szerint a „T” szolgálat csóti működése alatt 517 személyt tartottak vissza a 14 napos vesztégzár lejáratá után a leszerelő táborban ügyük kivizsgálása céljából. Az esetleg többhónapos visszatartás után azokat, akiket névazonosság alapján véltlenül tartóztattak le, vagy a nyomozás során ártatlannak bizonyultak, szabadon bocsátották. A többieket a vizsgálat befejezése után leszerelték,¹³¹ majd átadták az I. fokú rendőrhatalóságnak. Ez – bűnösségük megállapított mértéke szerint – rendőri megfigyelést vagy rendőri felügyeletet rendelt el velük szemben, esetleg internáltatta őket. A legsúlyosabb – főleg köztörvényes – ügyeket pedig a székesfehérvári katonai ügyésznek adta át.

127 HM 2501/el. 36 – 1921., megtalálható: PA 653. f. 2/15. ő.e.

128 HM 123/biz bk 36 – 1922., megtalálható: PA 653. f. 2/15. ő.e.

129 Uo

130 BM 3895 Res/1922., megtalálható: PA 651. f. 2/1922-8-3895.

131 A HM 585/el. 36. b. – 1920. számú utasítás értelmében a táborban kivizsgálás végett visszatartott hadifoglyokat, miután ügyükben az illetékes rendőrhatalóság döntést hozott, szabadon bocsátásuk, illetve letartóztatásuk előtt le kellett szerelni. Azoknak a leszerelőknek a leszerelési igazolványait, akik a 14 napos vesztégzár leteltével – leszerelésük dacára – sem bocsátottak választott lakóhelyükre, hanem különböző kivizsgálások stb. céljából a zalaegerszegi internáló tábornak, vagy a székesfehérvári katonai ügyészségnek átadták, a leszerelő iroda őrizte meg. Az illetőt internálásának, vagy büntetésének letelte után visszaküldték a leszerelő táborba, ahol a többiekhez hasonlóan megkapta leszerelési okmányait. HL Hdf gy Csót, „T” kt. 71/1922.

A 14 napos vesztegár után Csóton visszatartottak száma, ügyük elintézésének módja szerint, évenkénti bontásban:¹³²

Rendőrhatalósági határozat	1920	1921	1922	1923	Össz.
Szabadon bocsátandó	–	58	4	1	63
Az első fokú rendőrhatalóságnak átadandó ¹³³	26	–	–	–	26
Ügyészségnek átadandó	9	8	8	2	27
Internálandó	3	113	22	21	159
Rendőri felügyelet	–	130	22	–	152
Rendőri megfigyelés	–	45	3	–	48
Az országból kiutasítandó	–	5	3	–	8
A döntés nincs feltüntetve	–	30	–	–	30
Megszökött	–	2	–	–	2
Meghalt	–	–	2	–	2 ¹³⁴
Összesen	38	391	64	24	517

A hazatérés megszűntével, 1923 nyaratól feleslegessé vált a csóti táborban a politikai nyomozó szervek fenntartása. 1923. június 30-án megszüntették a csótábori rendőri kirendeltséget. A még folyamatban levő ügyek lebonyolításával a Központi Nyomozó Hivatalt bízták meg.¹³⁵ 1923. július 15-ével befejezte csóti tevékenységét a „T” szolgálat is.¹³⁶

A csóti leszerelő tábor irattára a gyanús személyek nyilvántartásával együtt a Belügyminisztérium Központi Nyomozó Hivatalához került.¹³⁷ A Központi Nyomozó Hivatalt azonban 1924-ben feloszlatták,¹³⁸ a leszerelő tábor működésére és a magyar hadifoglyok oroszországbeli tevékenységére vonatkozólag minden bizonnyal sok érdekességet tartalmazó dokumentumok sorsa azóta ismeretlen.

132 A csóti leszerelő táborban 14 napon túl visszatartott hazatérők jegyzékei HL Hdf. gy. Csót, „T” 100–103/1920., 107/1920., 177/1920., 190/196/1920, 33/1921., 188/1921., 1-64/1922., 1-24/1923.

A leszerelő táborban 14 napnál hosszabb ideig visszatartott hazatérőkről a HM 585/eln. 36. b. – 1920. számú rendelete értelmében a „T” osztálynak jelentést kellett felterjeszteni a minisztériumba. Egy 1921-ben kelt igazoló jelentés arról számol be, hogy Süveges Mihály Eördög Gyula hazatérők azért nem szerepelnek a 14 napnál tovább visszatartottakról szóló jelentésben, mert nevezettek a 14 napos vesztegár után rögtön leszereltek és átadták az I. fokú rendőrhatalóságnak. HL Hdf. gy. Csót, „T” 254/1921.

133 1920-ban még nem működött rendőri kirendeltség a csóti leszerelő táborban, ezért a kivizsgált ügyeket a „T” osztály elbírálás végett átadta a pápai rendőrkapitányságnak.

134 Az egyikük, Kasuba Tóth Mihály, a másik Helembay Imre, aki a jelentés szerint kiütéses tifusban halt meg 1922. május 1-jén a járványkórházban. HL Hdf. gy. Csót, „T” 33/37. – 1921. és 33/62. – 1921.

135 HL Hdf. gy. Csót, „T” számnélküli/1923.

136 HL Hdf. gy. Csót, Ig. biz. iktatókönyvei

137 HL HM 50.413/kat. pol. – 1924.

138 HL HM 50.114/51046/kat. pol. – 1924.

Attila Bonhardt

REPATRIATION OF HUNGARIAN PRISONERS OF WAR AFTER THE GREAT WAR

II. The Demobilization Camps in Hungary, 1919–1923

Summary

The best known parts of the institutional system to repatriate World War I Hungarian P. O. W.-s were the Demobilization Camps. The first such institutions were set up in February 1919 in order to administer the former P. O. W.-s centrally. The idea was to make it impossible for soldiers coming home from P. O. W. camps to travel around the country and go into uncontrollable political activity – and to organize their demobilization affairs effectively. These camps, in which between March 1919 and Summer 1923 the demobilization of more than 100 000 P. O. W.-s was done, also operated as a quarantine and from Autumn 1919 as a political screen. The latter function made these institutions known and dreaded among homecomers. This detention camps style picture remained later in the common knowledge. Especially since after World War II mostly those memoirs appeared that originated from soldiers of the Red Army and leftists who got caught by the political screen, who's experiences in the demobilization camps were marked by separation, seclusion and interrogations. The treatise shows how the former P. O. W.-s spent their days in the Demobilization Camps during the health and political examination through documents of the time, especially the remaining documents of the largest Demobilization Camp, that operated in Csót.

Attila Bonhardt

LE RAPATRIEMENT DES PRISONNIERS DE GUERRE HONGROIS APRES LA PREMIERE GUERRE MONDIALE

II. Les camps de libération en Hongrie, 1919–1923

Résumé

Les camps de libération sont le maillon le plus connu du système d'institution formé pour le rapatriement des prisonniers de guerre hongrois de la première guerre mondiale. L'établissement des premières institutions de ce genre a été prescrit en février de 1919, pour y faire les besognes administratives issues du licenciement de l'armée des anciens prisonniers de guerre qui rentraient. C'était de cette façon que les autorités voulaient empêcher que les soldats arrivant de captivité de guerre et faisant leurs affaires de licenciement déploient une activité politique impossible à contrôler, en faisant des voyages dans tous les sens dans le pays. Ces camps, dans lesquels la libération de plus de 100 000 prisonniers de guerre était dirigée entre le mois de mars de 1919 et l'été de 1923, fonctionnaient également comme quarantaine, et à partir de l'automne de 1919, comme filière politique aussi. C'est ce dernier devoir de ces institutions qui les rendait connues par ceux qui rentraient, et en plus, elles les ont fait trembler. Dans la conscience publique les camps de libération étaient comme une sorte de camps d'internement. Cette idée était d'autant plus renforcée, qu'après la deuxième guerre mondiale c'était les mémoires surtout des soldats rouges et des personnes de gauche qui étaient notés, ces personnes se trouvaient arrêtées par la filière politique, et leurs souvenirs des camps de libération étaient caractérisés par la séparation, l'incarcération et les interrogatoires. Cet essai présente, à la base des documents de l'époque, avant tout à la base des dossiers restés à Csót, ou le plus grand camp de libération fonctionnait, comment se passait le licenciement de ceux qui rentraient, et comment les anciens prisonniers de guerre passaient les jours de l'observation sanitaire et politique dans les camps de libération.

Attila Bonhardt

ДИЕ НЕМБЕФӨРДЕРУНГ ДЕР УНГАРИШЕН КРИЕГСГЕФАЕНЕН НАХ ДЕМ ЕРШТЕН ВЕЛТКРИЕГ

II. Дие Абрüstунгслегер ин Унгарн, 1919–1923

Resümee

Дие бекантестен Институтионен дер Неймбегердунг дер унгарисчен Крйегсгегангенен нах дем Ерштен Велткрйег вара дие сог. Абрüstунгслегер. Дие Аустеллунг дер ершен солчен Институтионен вурде ин Фегруар 1919 верорднет, ум дие Формалитäten дер Ентлассунг дер неймкехренден ехемалйген унгарисчен Солдатен аус дер Армее ин дйесен Легерн централ ерлейдйген зу кönnen. Ауд дйесе Вейсе соллте вейндрет вуден, даз дие неймкехретен Солдатен, индем сйе дйе Ангеленгейтен ийрер Ентлассунг ерлейдйген, кер дурх дас Ланд рейстен ум ийре агйетиве полйетисче Тятйгкейт унконтреллрйет аусйбйтен. Дйесе Легер, ин днен звышен Мэрз 1919 ум дем Солмер 1923 сйх убер 100 000 Солдатен аухлйелтен, функционйретен аух алс Куарантйенестатйонен ум аб Нербст 1919 алс полйетисче Фйльтер. Дер Аусатз ентстанд аугрунд дер ерхалтен гелйбеленен зейтенöссйсчен Дюкumentатйон, хauptсächlich аугрунд дер дес грöзтен Абрüstунгслегерн ин Csót.

Аттила Бонхардт

ВОЗВРАЩЕНИЕ НА РОДИНУ ВЕНГЕРСКИХ ВОЕННОПЛЕННЫХ ПОСЛЕ ПЕРВОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ

II. Венгерские демобилизационные лагеря. 1919-1923

Резюме

Демобилизационные лагеря составляли самое известное звено в системе учреждений, созданных для возвращения на родину венгерских военнопленных, попавших в плен в первую мировую войну. О создании первых таких учреждений был издан распоряжение в феврале 1919 года. Здесь выполнялись в централизованном порядке все дела по администрации, связанной с демобилизацией из состава армии бывших военнопленных, возвращавшихся на родину. Таким образом хотели воспрепятствовать тому, чтобы солдаты, прибывшие из лагерей для военнопленных, и ходатайствовавшие по делам своей демобилизации, разъезжали бы по разным местам страны и проводили неконтролируемую политическую деятельность. Эти лагеря, которые в период с марта 1919 года до лета 1923 года занимались демобилизацией более 100 000 солдат-бывших военнопленных, функционировали также и в качестве карантинных, а осенью 1919 года выполняли также и роль политических фильтров. Эта последняя функция снискала плохую славу в кругу возвращавшихся на родину и внушала им не без основания большой страх. Такое представление об этих лагерях как об учреждениях интернирования продолжало жить в сознании возвращавшихся на родину. Особенно после того, как по окончании II. мировой войны были опубликованы воспоминания тех красноармейцев и бывших военнопленных с левыми взглядами, которые были задержаны этим политическим фильтром. Их воспоминания и впечатления об этих демобилизационных лагерях характеризовались чувством изоляции, замкнутости, что усугублялось еще и проводившимися допросами. Статья на основании документов того времени, главным образом по сохранившимся документам самого большого демобилизационного лагеря в Чоге, показывает как проводилась демобилизация бывших военнопленных, вернувшихся на родину и как проводили бывшие военнопленные свои дни в карантине или под политическим наблюдением в лагере.